MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Fakulta sociálních studií
Katedra sociologie

DIGITAL DIVIDE V INFORMAČNÍ SPOLEČNOSTI

Magisterská diplomová práce

Tomáš Punar

Brno, prosinec 2009

Prohlašuji, že jsem tuto práci napsal sám v souladu s etickými normami vědecké komunity.

Práce má 132 486 znaků včetně mezer (bez přílohy).

Tomáš Punar

……

Rád bych tímto poděkoval za cenné rady a podněty vedoucímu své práce prof. PhDr. Petru Marešovi, CSc. Tuto práci věnuji svým rodičům za vytrvalou podporu mého studia.

Obsah

ÚVOD ... 1
1 KONCEPT INFORMAČNÍ SPOLEČNOSTI ... 2
1.1 Informační společnost a její důsledky ... 6
2 DIGITAL DIVIDE ... 9
2.1 Kořeny digital divide ... 10
2.2 Sekundární digital divide ... 13
2.3 Kritici a odpovědi: PC a mercedes pro každého? ... 16
3 DIGITAL DIVIDE JAKO STRATIFIKAČNÍ KONCEPT ... 20
3.1 Digital divide jako geografické rozdělení ... 21
3.2 Digital divide jako genderové rozdělení ... 23
3.3 Digital divide jako rozdělení mezi rasami a etniky ... 24
3.4 Digital divide jako věkové rozdělení ... 26
3.5 Digital divide jako rozdělení mezi ne/vzdělanými ... 27
3.6 Digital divide jako rozdělení mezi ne/bohatými ... 27
3.7 Digital divide jako mechanizmus inkluze ... 29
3.8 Diskuze: Digital divide jako produkt a motor existujících nerovností ... 30
4 DIGITAL DIVIDE A JEJÍ SOCIÁLNÍ DŮSLEDKY ... 34
4.1 Participace na trhu práce (počítačová a informační gramotnost) ... 34
4.2 Participace na sociálním životě (elektronická komunikace, sociální sítě a svět on-line) ... 35
4.3 Participace na vzdělávání (e-learning) ... 36
4.4 Participace na občanské společnosti (eGovernment) ... 37
4.5 Diskuze: Digital divide rozšiřující nebo mizející? ... 38
ZÁVĚR ... 41
BIBLIOGRAFIE ... 43
SEZNAM TABULEK A GRAFŮ ... 51
JMENNÝ REJSTŘÍK ... 52
Anotace ... 54
Příloha č. 1: DIGITAL DIVIDE V ČESKÉ REPUBLICE ... 56
Digital divide jako celospolečenské téma ... 56
Jak se měří digital divide ... 58
Primární digital divide v České republice ... 60
Sekundární digital divide v České republice ... 67

ÚVOD

Informační a komunikační technologie (dále ICT[1]) se masivně rozšířily ve společnosti teprve ve druhé polovině dvacátého století a zejména na jeho konci. Během několika desítek let však bylo pomocí těchto technologií provedeno neuvěřitelné množství inovací, které v mnoha aspektech změnily charakter lidské společnosti, a to především v těch nejvyspělejších oblastech planety. Sociální vědci, ale i politici začali také v této souvislosti hovořit o novém typu společnosti, který se vyznačuje zejména obrovským nárůstem objemu informací a zvýšením významu práce s nimi. Definována byla informační společnost[2].

Expanze moderních informačních a komunikačních technologií se stala hnacím motorem tzv. „nové ekonomiky“, která funguje prostřednictvím počítačových sítí a je charakteristická zejména svou tendencí ke globalizaci a generováním nehmotných statků. Rozvoj informační společnosti znamenal a stále znamená významné změny nejen na makrostrukturální úrovni planety, regionů či jednotlivých států, ale také proměnu života jedinců a skupin v moderní společnosti. Tak jak sami informační společnost budujeme, působí ta zpětně na nás a ovlivňuje naše životy.

Cílem této práce je představit sociologický koncept informační společnosti a jeden z fenoménů, který se s jejím nástupem objevuje – tzv. „digital divide“[3]. Jde o digitální rozdělení mezi těmi, kdo přístup k technologiím mají, a těmi, kdo ho nemají. Jak dokládám dále v práci, jedná se o fenomén, který má více úrovní (nejde jen o přístup, ale i schopnost efektivně využívat tyto technologie) a jehož přítomnost je z hlediska svých důsledků pro společnost a její další rozvoj v mnoha směrech problematická.

Při analyzování konceptu digital divide se soustředím nejen na jeho propojení s konceptem informační společnosti a na teoretické přístupy popisující problematiku

---

[1] Zkratka je vytvořena z anglického názvu „Information and Communication Technologies“ a běžně se využívá v odborném i politickém diskursu [viz např. SIP 1999; Eurydice 2001, ChannelWorld online]. ICT definuji jako počítače, počítačovou síť (internet a intranet), multimédia a další technické prostředky [Punar 2008a].

[2] Jak už to v sociálních vědách bývá, nepanuje shoda v názvu nového typu společnosti, tím méně pak v její definici, a rozdílný pohled autorů je i na datování jejího vzniku. Můžeme se proto v odborných studiích i v politických dokumentech setkat s názvy jako společnost vědění, znalostní ekonomika, nová ekonomika nebo znalostní společnost. Pro tuto práci je budeme vnímat jako synonyma, která se využívají pro označení aktuálního stavu společnosti v různých souvislostech [srovnej Veselý 2004].

[3] Také „digital division“ nebo „DD“ [srovnej Gurstein 2003]. Překládáno nejčastěji jako „digitální propast“ nebo „digitální rozdělení“ [srovnej Brdička 2003; Šmahel 2006]. V této práci budu používat česká i anglická označení fenoménu jako synonyma.

samotnou, ale také na zhodnocení dopadů digital divide na společnost v rámci sociologických teorií stratifikace, chudoby, sociální exkluze a inkluze. Kladu si přitom otázky, jak digital divide ovlivňuje sociální stratifikaci, mobilitu, způsob dosahování statusu, integraci a sociální kohezi i sociální reprodukci

Dalším cílem této práce je zhodnotit na základě dostupných dat stav fenoménu digital divide v České republice[4]. Zaměřuji se především na porovnání situace v rámci evropského regionu a definování ohrožených skupin v České republice. Tato analýza vychází zejména z empirických dat respektovaných vědeckých institucí.

Výzkumné otázky, na které hledám odpověď, se tak dají shrnout do několika bodů:

- Jak je konceptualizovaná problematika informační společnosti a digital divide?
- Jak je problematika digital divide ukotvena v sociologické teorii?
- Jaké důsledky má existence digital divide pro společnost ze sociologického pohledu?
- Vytváří digital divide nové nerovnosti nebo reprodukuje staré?
- Jak si stojí Česká republika v porovnání s ostatními zeměmi z hlediska přítomnosti fenoménu digital divide?
- Zda a případně kdo je v České republice digital divide ohrožen?

1 KONCEPT INFORMAČNÍ SPOLEČNOSTI

Pojem informační společnost se objevil poprvé na počátku 70. let minulého století a za jeho autora je považován Daniel Bell, který ve svém již klasickém díle *The Coming of Postindustrial society* [1973], rozdělil společnost na preindustriální, industriální a postindustriální (pro kterou později použil název informační). Přívlastek „informační“ se ujal nejen v USA, ale je také velmi rozšířený v Evropě [Brdička 2003].

Podle Bella je pro informační společnost charakteristická inovace, která probíhá v několika hlavních proudech:

1) Posun od výroby zboží k produkci v oblasti služeb.
2) Mezi profesemi významově převažují technici a vědci.
3) Teoretické vědění se stává zdrojem inovací a orientací politiky.
4) Hlavní úlohu ve společnosti hraje věda.

[4] Část této práce vznikla jako seminární projekt pro potřeby mezinárodního kurzu Challenges of a new Europe, který se konal v Dubrovníku na jaře roku 2008 [Punar 2008b].

Konceptu informační společnosti se v sociálních vědách věnovala a stále věnuje řada autorů. Z těch nejznámějších podrobněji zmiňuji Alvina Tofflera, Manuela Castellse a Nicholase Negroponteho. Stejně jako dříve Max Weber popsal posun společnosti od tradiční k byrokraticko-industriální, věnovali tito autoři svá životní díla analýzám vývoje společnosti ze stádia industriálního do fáze informační společnosti.

Sociolog a prognostik Alvin Toffler datuje tento přerod do informační společnosti v případě USA do roku 1955, kdy počet „bílých límečků" převýšil počet „modrých límečků", tedy převážil počet nemanuálních pracovníků nad manuálně pracujícími[5] [Toffler 1981]. Podle Tofflera charakter sociální struktury nových společností určují informační technologie. Informace se stávají klíčovým strategickým zdrojem, na kterém tyto společnosti závisejí. Podobné teze najdeme v této době i u dalších autorů [Nora a Minc 1980; Masuda 1981].

V pozdějších pracích předkládá Toffler spolu se svou manželkou ucelenou analýzu celé řady změn spojených s nástupem třetí vlny[6]. Na základě současných trendů předpokládají např. odklon od materialismu (důrazu na „hardware" i kapitál) a upřednostnění ceny vědění (knowledge a know-how). Dále soudí, že větší důraz bude kladen na komplexnost vztahů, pluralitu, posílení demokracie i význam domova. Jedním z nejvíce zásadních směrů vývoje, který pozorují, je proces demasifikace, který jde v podstatě skrze celou společnost. Demasifikací je myšleno opouštění „masové výroby" a rozvoj individualizovaných programů výroby sestavených podle potřeb zákazníka. [Toffler, Tofflerová 2001]

„Technologizující" je také pohled Nicholase Negroponta, počítačového vědce, zakladatele pravděpodobně nejslavnějšího technologického institutu MIT (Massachusetts Institute of Technology's Media Lab) a autora projektu OLPC[7] (The One Laptop per Child association), který ve své knize *Digitální svět* (Being Digital) [2001] popisuje vývoj společnosti jako nezastavitelný posun od atomů k bitům. Právě Negroponteho přístup silně zdůrazňuje význam informačních technologií pro rozvoj informační společnosti, zatímco ostatní autoři ICT zmiňují spíše jako stimul (nebo jeden ze stimulů) proměny práce s informacemi.

---

[5] Jiří Zlatuška uvádí rok 1956 [Zlatuška 1997]. Jiní autoři tvrdí, že informační společnost je prázdným termínem, který karikuje podstatu naší společnosti a ekonomiky [Klaus 2006], případně omezeným pohledem na transformaci současné společnosti [Rodrigues 2002].

[6] Podle manželů Tofflerových existují v současné lidské společnosti tři vlny: první je zemědělská, druhá industriální a třetí vlnou je společnost založená na vysoce rozvinutých informačních a komunikačních technologiích. V současnosti probíhá ve vyspělých zemích „superzápas" druhé a třetí vlny, stejně jako první vlna bojovala s nástupem industrializace [Toffler 2001]. Třetí vlna je dalším ze synonym informační společnosti.

[7] OLPC si na počátku svého vzniku stanovila cíl vyrobit ve spolupráci se soukromými firmami notebook v ceně do 100 dolarů, distribuovat ho v rozvojových zemích a poskytnout tak tamním dětem přístup k technologiím a vědění prostřednictvím internetu.

Negroponte popisuje ve své práci vývoj jednotlivých technologií a předpovídá postupné sloučení světa interakce, informací a zábavy. Věří přitom, že míříme k budoucnosti, kdy bude všechno postupně digitalizováno (zábava, noviny nebo dokonce sex). Negroponte nepatří mezi klasické sociální vědce, význam jeho analýz tkví především v tom, že se na vývoji mnoha technologií osobně podílel. Vzhledem k tomu, že se první vydaní knihy Being Digital datuje už do roku 1995, mohu také konstatovat, že se doposud při odhadu dalšího rozvoje ICT nemýlil.

Manuel Castells, profesor sociologie na univerzitě v kalifornském Berkley a jeden z nejvlivnějších sociálních vědců současnosti, ve své trilogii *The Information Age* [1996–8] nazývá nový typ společnosti jako „network society" a charakterizuje ji na základě proměny vztahů a komunikace mezi jednotlivci. Ovšem i zde hrají informační technologie zásadní roli, i když jde o roli prostředníka, a samotná komunikace se proměňuje na straně jejich činitelů. Castells definuje informační společnost jako „společnost založenou na technologiích, uchovávání informací, jejich získávání a přenosu, kompresi času a prostoru, post-Fordismu, flexibilní akumulaci a výhodách finančního kapitálu, který je charakterizován propojením, globalizací, flexibilitou, individualitou a nestálostí práce." [Mayhew 2004 online]. Podle Castellse taková společnost způsobuje chudobu, urychluje „hrabivost", inovace i naději. Zároveň je však také příčinou útrap lidí a instalace permanentní beznaděje [Castells 2000].

Také další koncepty (jako např. Druckerova společnost vědění), ve kterých se tolik nezdůrazňuje předpokládaná proměna společnosti, růst produktivity a proměna práce, nebo vznik digitální ekonomiky, vnímají podíl technologií na utváření moderní společnosti jako významný. „Nové ICT jsou chápány především jako historicky ojedinělý nástroj transmise vědění, umožňující dosud nevídanou komunikaci a předávání vědění mezi lidmi na opačných koutech planety" [Veselý 2004: 438].

Podrobnější (ale pozor, nikoliv vyčerpávající) přehled teorií informační společnosti přináší například zdařilá Websterova kniha *Theories of The Information society* [2006].

Pro účely této práce můžeme shrnout ve shodě se Scottem a Marshallem [2005], že lze nalézt šest analyticky oddělených definičních kritérií používaných komentátory pro informační společnost. První a nejčastější vymezení operuje s ICT. Technologie podle ní definují a vytvářejí informační společnost. Ryzím příkladem tohoto pohledu je výše zmíněný Nicholas Negroponte. Ekonomický přístup používá termín informační ekonomika k popisu situace, kdy obchod s informacemi tvoří hlavní podíl národního HDP. Zaměstnanecký přístup je úzce spojen s výše zmíněnou teorií postindustrialismu Daniela Bella, ale i s konceptem „Třetí vlny" Alvina Tofflera. Informační společnost je podle nich taková, kde je nejvíce

pracovních pozic založeno na práci s informacemi (právníci, učitelé, vědci atp.). Prostorové definice zdůrazňují efekty na organizaci času a prostoru, stejně jako dalších vztahů. Sem spadá například přístup Manuela Castellse. Podle Scotta a Marshalla existuje také skupina kulturních definic informační společnosti, které jsou založené na nárůstu počtu symbolů a znamení v posledních dekádách. A konečně teoretický přístup zdůrazňuje, že informační společnost je ta, ve které dominuje teoretické vědění.

Pokud se zamyslíme nad těmito šesti analyticky oddělenými kritérii, zjistíme, že v moderní společnosti fungují současně. Je také zřejmé, že žádné z nich by nemohlo, nebo nemohlo v této míře, nastat bez přítomnosti ICT. Informační společnost je založena na historickém vývoji kapitalismu a industriální společnosti a tento vývoj byl umožněn díky penetraci ICT do společnosti. Zavádění technologií přitom nebylo a není pouze záležitostí volby jednotlivců. Kromě komerčních subjektů se v něm totiž významným způsobem angažovaly a angažují stát a další instituce. Důvodem je právě snaha o další rozvoj informační společnosti, která je stimulována zejména touhou po ekonomickém rozvoji [srovnej např. SIP 1999; OECD 2000 a 2005].

Není divu. U moderních produktů se cena výrobků čím dál více odvíjí od vědění a technologické náročnosti zpracování, nikoliv od ceny surovin a práce, která byla k výrobě zapotřebí. „Ve státech, jako je USA, je produkce měřená na tuny stejná jako před stoletím, reálný HDP podle cenové hodnoty je však až dvacetkrát vyšší“ [Neef 1998: 5]. V politických dokumentech se tak objevují cíle jako „všem přístupná informační společnost podporující růst a vytváření nových pracovních míst, lepší veřejné služby a kvalitu života“ [i2010 2005: 11-12]. Evropská unie má dokonce na svém webu samostatný portál pro informační společnost[8] a komisařku pro informační společnost a média[9]. V České republice byla zase ve snaze o rozvoj informační společnosti zřízena „Rada vlády pro informační společnost“[10].

Není to ovšem pouze ekonomický rozvoj, kde je zavádění ICT do společnosti vnímáno jako pozitivní efekt. Technologie významně zjednodušují práci s informacemi a jejich dostupnost. Ovlivňují tak dosažené výsledky lidského poznání a efektivity práce. Současné

[8] Dostupný na http://ec.europa.eu/information_society

[9] Od listopadu 2004 až do dnes (srpen 2009) tuto funkci zastává Viviane Redingová, bývalá členka Evropské komise a prezidentka Lucemburské unie novinářů.

[10] Rada vlády pro informační společnost byla ustavena na základě usnesení vlády č. 293 z 28. 3. 2007. Jde o odborný poradní orgán vlády pro oblast informační společnosti, který „má plnit koordinační roli místo zrušeného ministerstva informatiky a poskytovat vládě vědomostní základnu zejména pro její rozhodování v koncepčních otázkách rozvoje informační společnosti tak, aby bylo dosaženo větší provázanosti a koordinace resortních a národních projektů“ [Rada vlády online].

vědecké postupy a metody se často bez technologií ani neobejdou, což platí jak pro vědy přírodní, tak pro ty sociální. Podobné je to u řady dnešních profesí[11].

ICT dávají lidem nebývalé možnosti synchronní i asynchronní komunikace, ať už prostřednictvím hlasu nebo videa, bez omezení na konkrétní místo (jediným omezením je v podstatě dostupnost připojení k internetu nebo počítačové síti). Mnozí autoři těmto možnostem dokonce přisuzují „osvobozující" účinky ve smyslu posilování individuálních možností rozhodování a dokonce boje za svobodu v rámci establishmentu, ať už jde o příklad Iránu nebo Číny [srovnej Schment 2001].

Pro rozvoj informační společnosti tedy hovoří jak zájmy státu a soukromých společností, tak zájmy většiny jednotlivců v moderní společnosti (informační společnost má i své odpůrce viz kapitolu 1.1).

Klíčovým zjištěním z formulací teoretického konceptu informační společnosti pro nás bude v příštích kapitolách to, že jde o společnost založenou na využívání moderních informačních a komunikačních technologií, tedy společnost, která je na těchto technologiích do velké míry závislá. Dále mějme na paměti, že se jedná o společnost, která má zájem svou závislost na technologiích nadále prohlubovat. Kromě pozitiv jako je rozšíření lidského poznání a ekonomický rozvoj, přichází společně s nástupem informační společnosti také řada nových fenoménů, se kterými je současná společnost nucena se vyrovnat. Některým z nich se podrobněji věnuji v následující kapitole.

1.1 Informační společnost a její důsledky

Pojem informační společnost používá mnoho autorů k popisu současných změn ve společnosti. Jak již bylo patrné v předchozí kapitole, nepanuje jednoznačná shoda o definici informační společnosti a různí autoři se věnují různým sociálním aspektům jejího vzniku či působení [srovnej Toffler 2001; Negroponte 2000; Castells 2000 a další]. Kromě pozitivních efektů na společnost sociologičtí autoři vnímají s nástupem změn v postmoderní době celou řadu nebezpečí – přehlcení informacemi, rozšířenou možnost formování uzavřených komunit, sociální exkluzi jedinců či další.

Zatímco Toffler a Negroponte uvažují o informační společnosti spíše v pozitivním slova smyslu a vyzdvihují její význam zejména pro svobodu a individuální rozvoj jednice,

[11] Podle statistiky Českého statistického úřadu využívalo v roce 2008 počítač v zaměstnání 40 % Čechů. Průměr EU27 je 50 %. Nejvíce v Evropské unii využívali počítač při práci v loňském roce Finové, a to v 70 % případů [ČSÚ online].

Castells vidí v jejím rozvoji řadu nebezpečí a je jedním z autorů, který nabízí vůbec nejkomplexnější kritický pohled na různé aspekty rozvoje informační společnosti. Ve své trilogii [Castells 1996–8] popisuje současnou společnost jako matoucí soubor propojených fenoménů jako je ekonomických úspěch „asijských tygrů" na straně jedné a diskutabilní výsledek snahy Ruska vybudovat občanskou společnost na základech komunistického státu na straně druhé. Upadající patriarchální společnost, drogové sítě, dětská prostituce, úpadek legitimity „projektu" Evropa, globální krize demokracie, globální zločin a praní špinavých peněz – to vše jsou podle Castellse fenomény provázející rozvoj informační společnosti [Calabrese 1999: 174]. Autor v „informačním věku" předpovídá oslabení pozice státu, který se stává pouze jedním z mnoha zdrojů autority v globálním systému.

Často citovanou je v tomto ohledu například práce kulturního teoretika a urbanisty Paula Virilia, který tvrdí, že technologie nemohou existovat bez nehod. Ve své práci *Informatická bomba* [2004] tvrdí, že potenciál nehod stoupá právě s rozvojem informační společnosti, kde dochází k rychlému vědeckému pokroku. Informační technologie nás podle Virilia oddělují od události z hlediska prostoru i času. Potenciál nehod se snažíme eliminovat dalším rozvojem technologií a směřujeme tak k ještě větším problémům.

Kritiku postmodernismu z kulturního pohledu najdeme v práci filozofa a sociologa Jeana Baudrillarda. Ten vyjadřuje znepokojení nad schopností technologií stírat rozdíl mezi realitou a realitou virtuální. „Je tu stále více a více informací, ale méně a méně významu," píše Baudrillard [1983: 95]. Znamení podle něho ztrácejí svou vazbu na referenční předmět (realitu) a pro lidi tak ztrácejí důvěryhodnost. Tím se informační společnost liší od předchozích vývojových stádií společnosti, kdy existovala mezi znamením a realitou jasná vazba, která napomáhala orientaci jedinců.

Podrobnější analýze kritiky informační společnosti se věnuje kniha *The Information Society: A Sceptical View* [May 2002]. Zároveň také reprezentuje odlišný pohled na tyto teorie. Autor v ní shrnuje čtyři hlavní výhrady, které se objevují v teoriích informační společnosti: jde o sociální revoluci; transformaci práce; nový druh politiky a úpadek státu.

May odmítá přeceňování vlivu informačních technologií na jmenované oblasti. Tofflera obviňuje z technologického determinismu a sociálního utopismu, protože přikládá ICT autoritářský a demokratický potenciál. Podle Maye nastala s penetrací technologií řada důležitých změn, na rozdíl od zmíněných autorů ovšem míní, že tyto změny nemají na společnost revoluční dopady [May 2002: 17-18]. Transformaci práce reprezentovanou již Bellem citovaným vzestupem sektoru služeb, vnímá May jako pouhé pokračování kapitalismu, který byl posílen o možnost intelektuálního vlastnictví. Ve vztahu k proměně

politiky a vlivu státu zase říká že, „kromě problémů s osobním soukromím a zvýšenou kapacitou organizovat věci rychleji než v minulosti, se politika změnila jen velmi málo s příchodem informační společnosti“ [May 2002: 111]. Stejně tak stát podle něho zůstává stále stejně důležitý jako garant legislativní infrastruktury, která udržuje v chodu trh.

Navzdory Mayovu skeptickému pohledu na teorie informační společnosti, došlo k uznání konceptu v odborném i všeobecném diskursu. Jedním z mnoha případů budiž konání Světového summitu o informační společnosti (World Summit on Information Society, WSIS), který uspořádala OSN[12]. Konference se v obou termínech zúčastnilo více než 170 zástupců států na úrovni prezidentů, předsedů vlád a ministrů. Hlavním cílem summitu byla přitom rovněž snaha nikoliv pouze o upozornění, ale přímo o návrh opatření proti negativním důsledkům rozvoje informační společnosti. „Cílem je stanovit principy koordinace rozvoje informační společnosti s cílem vyrovnat rozdíly v přístupu k moderním technologiím v rámci světového společenství.“ [MI ČR 2005: 34].

Cíl, o kterém se na konferenci hovořilo, se týká jednoho z fenoménů, jenž si získal pozornost politiků a mnohých sociálních vědců právě spolu s nástupem informační společnosti. Jde o tzv. „digital divide“ neboli digitální rozdělení či digitální propast. Lidé na různých stranách propasti se podle tohoto konceptu dělí nejen na ty, kteří mají nebo nemají dovednosti potřebné pro život v informační společnosti, ale také na ty, kteří jsou nebo nejsou odříznuti od informací.

Dříve než přejdu k podrobnějšímu rozboru fenoménu digitálně rozdělených, chci jasně formulovat jedno ze základních východisek své práce. Protože se problematice ICT věnuji dlouhodoběji, ať už z hlediska jejich zavádění do vzdělávacího systému, nebo jejich roli v politických strategiích jednotlivých států či nadnárodních institucí [viz Punar 2008a, Punar 2008b], a působím několik let jako redaktor či šéfredaktor odborných medií zaměřených na obchod právě v oblasti ICT, rád bych se odpoutal od možného podezření zaslepeného vyzdvihování jejich důležitosti pro dnešní společnost a přeceňování významu digital divide. ICT a jejich existenci vnímám ve shodě se jmenovanými autory jako fakt, který má na společnost určitý vliv, jež je vhodný podrobovat podrobnějšímu zkoumání a analýzám. Věřím také, že technologie samy o sobě nejsou dobré ani zlé – záleží pouze na tom, jak s nimi lidé nakládají a jaké sociální konstrukty kolem nich vytvářejí [srovnej např. Lévy 2000; Petrusek 2006].

[12] Šlo o vůbec první summit v historii OSN, který byl věnován informační společnosti. Jeho první fáze proběhla v roce 2003 v Ženevě, druhá fáze pak o dva roky později v Tunisu. První fáze vyvrcholila přijetím dokumentů Deklarace a Akčního plánu (Geneva Declaration of Principles and Geneva Plan of Action), druhá konkrétními závazky pro informační společnost (Tunis Commitment and Tunis Agenda for the Information Society).

2 DIGITAL DIVIDE

V předchozích kapitolách jsem představil koncept informační společnosti a vyzdvihl význam ICT, které se podílely a podílejí na jejím rozvoji. Ukázal jsem také, že nástup informační společnosti má celou řadu sociálních důsledků, které mohou být vnímány jako příslib lepších zítřků (ekonomický rozvoj, posílení individuálních svobod atp.), a moderní ekonomiky se proto snaží o její rozvoj. Zároveň však může toto jednání přinášet, tak jak o tom psal ve svých pracích Merton [1936], řadu nezamýšlených důsledků. Jedním z těchto důsledků je fakt, že se v informační společnosti stává důležitým statkem přístup k ICT. Mezi těmi, kdo tento přístup nemají, a těmi, kdo ho mají, vznikají nové dosud nezažité rozdíly. Tento fenomén se nazývá digital divide a v této kapitole se zaměřím na jeho konceptualizaci a ukotvení v sociologické teorii.

Nejprve uvádím definice digital divide a následně seznámím čtenáře s tím, jak termín pronikl do akademického diskursu a jak se v něm prosazoval. Prostor věnuji také kritikům konceptu. V následujících kapitolách se pak podrobněji zaměřím na analýzu sociálních důsledků digital divide a podrobněji prozkoumám její stav v České republice.

OECD [2002: 187] představuje digital divide jako „termín často používaný k popisu propasti mezi jednotlivci, domácnostmi, firmami a geografickými prostory na různých socioekonomických úrovních s ohledem na jejich příležitosti k přístupu a využití ICT jako jsou počítače a internet“. *The New Oxford American Dictionary* definuje digital divide jako „propast mezi těmi, kdo již mají přístup k počítačům a internetu, a mezi těmi, kdo ho nemají[13]: znepokojující digital divide založená na rase, pohlaví, dosaženém vzdělání a příjmu.“ [McKean 2005]. Jinou vlastní definici nabízí Judge, Puckett a Cabuk [2004: 383]: „Termín digital divide je nyní obecně definován jako rozdíl ve využití informačních technologií založený na etnicitě a socioekonomickém statusu.“ Pro úplnost definice digital divide je podle mého názoru klíčové specifikovat, mezi kým, respektive čím může tato nerovnost nastat. Rozdíly v přístupu jednotlivců k ICT se totiž netýkají pouze jednotlivců a skupin, ale i firem, institucí, zemí [Arquette 2002] či regionů.

Povšimněme si, že samotné definice konceptu obsahují výčet sociálních skupin, které jsou digital divide ohroženy (blíže se jim věnuji v kapitole 3). Kromě toho mnozí připomínají,

[13] V angličtině se pro jejich označení vžilo používání *have* a *have-nots*, které bylo poprvé použito ve studii *Falling Trough the Net: Defining the Digital Divide* [NTIA, 1999] z dílny Národního telekomunikačního a informačního úřadu v USA (National Telecomunications and Information Administaration Unit). Jiné zdroje tvrdí, že termíny „have“ a „have-nots“ předcházeli užití termínu digital divide a používali se již v 80. letech, přičemž NTIA je použila ve své studii již v roce 1994 [Compaine 2001].

že *mít* a *nemít* technologie není pouze otázka vlastnictví, ale i přístupu. „Je třeba vzít v potaz řadu veřejných míst, jako školy, knihovny a místa zaměstnání," upozorňuje Bertot [2003: 185].

Warschauer [2003: 297] připomíná, že slovo „divide" (tedy rozdělení) implikuje bipolární rozdělení mezi těmi, kdo přístup k ICT mají, a těmi, kdo ho nemají, a upozorňuje, že je třeba toto rozdělení vnímat spíše jako kontinuum. Je totiž rozdíl „když profesor postrádá vysokorychlostní internet ve své kanceláři a když zemědělský aktivista nemá počítač ani telefon a informace pro něho stahují pracovníci neziskových organizací" [tamtéž].

Na digital divide můžeme nahlížet jako na fenomén související s nástupem informační společnosti. Proč je tedy digitální rozdělení označováno za problém? A proč se mu věnují jak autoři, tak tvůrci národních politik a neziskové organizace? Právě proto, že podle nich rozvoj informační společnosti brzdí, a navíc ho brzdí způsobem, který naznačují zmíněné definice, tedy způsobem, který vylučuje určité sociální skupiny z podílu na moci. S postupujícím rozvojem informační společnosti přitom problém nemizí, ale naopak získává na důležitosti. „Ti, kteří mají přístup k ICT a vědí, jak je využívat efektivně, zažívají přísun prospěšných možností, rozšířenou dostupnost zdrojů jako je telemedicína a distanční vzdělávání. Ačkoliv pozorujeme ohromný nárůst možností internetového připojení na národních i regionálních úrovních, určité komunity, národy a regiony světa jsou vyloučeny z příležitostí, které internet nabízí. Oni *have-nots* se obecně skládají z chudých, negramotných, minorit a populací tzv. rozvojových zemí. (…) Digital divide pokládá nové bariéry mezi individua, skupiny, komunity a národy. (…) Ekonomický úspěch je přitom založen na vědění jednotlivců." [Bowie 2000: 37-39].

2.1 Kořeny digital divide

Kdy se vlastně o digital divide začalo hovořit?[14] Zatímco koncept informační společnosti se poprvé objevil již v sedmdesátých letech minulého století a v dalších dekádách byl rozvíjen a postupně se prosazoval v různých podobách v sociálních vědách i ve všeobecném diskursu (srovnej s kapitolou 1), fenomén digital divide se dostal do povědomí (myslím, že se užívá spíš povědomí) až společně s rozvojem internetu v devadesátých letech

[14] Cisler [2000] uvádí, že termín digital divide použil vůbec poprvé v roce 1996 jako vtip Amy Harmon, novinář z Los Angeles Times, který tak popisoval rozdělení mezi manželem, který tráví velmi mnoho času online, a jeho manželkou, které se kvůli manželově obsesi cítí osamělá. Ve stejném roce se začal ve veřejném diskursu užívat termín také v dnešním slova smyslu.

minulého století[15]. Důvod byl zcela prozaický. Do této doby byly technologie, jako například počítač, doménou profesionálů a úzce zaměřených expertů, jako jsou například programátoři. Ačkoliv měly už počátkem devadesátých let na chod rozvinutých ekonomik ohromný vliv, pro běžné občany šlo spíše o nedostupnou vymoženost určenou právě programátorům a vývojářům. To se s nástupem internetu změnilo. Možnost získávat a předávat si informace v reálním čase bez závislosti na vzdálenosti zdroje a lokaci příjemce způsobila spolu s prvním operačním systémem určeným pro uživatelsky přívětivé ovládání PC masivní rozšíření těchto technologií nejen ve firmách, ale i v domácnostech.

Možná překvapivě se zrod termínu nepřipisuje některé ze slavných amerických sociologických škol nebo významnému kritikovi vývoje současné společnosti. Cisler [2000] tvrdí, že kořeny používání termínu v současném slova smyslu sahají do roku 1996, kdy ho popularizovali Allen Hammond, profesor práv na New York Law School a Larry Irving, pověřenec Ministerstva obchodu, který v USA vedl Národní telekomunikační úřad (National Telecommunications and Information Administration), ze kterého pochází mimo jiné již zmíněná studie *Falling Trough the Net*. Právě tito pánové měli ve svých veřejných proslovech začít upozorňovat na rozdělení mezi těmi, kteří mají počítač a jsou online a různými třídami Američanů zahrnujícími ženy, Afroameričany, americké Indiány, tělesně znevýhodněné, lidi ze zemědělských oblastí a nízko-příjmové skupiny, kterým se této možnosti dostávalo v signifikantně nižší míře, než tomu bylo u ostatních skupin. Formulace takového „problému" se samozřejmě hodila celé řadě skupin od neziskových organizací, které mohly začít čerpat finance na pomoc postižených skupinám, přes soukromé firmy, které aktivně podporovaly přitahování pozornosti veřejnosti k problému nerovnosti „digitálního věku" a aktivně tak přitahovaly zájem pozornosti veřejnosti o své produkty[16].

Termín digital divide byl snadno vysvětlitelný, obsahoval problém, který se týká všech (nejen) Američanů a vzhledem k rozvoji informační společnosti působil také potřebnou naléhavostí. Chybělo mu tedy jediné – pozornost politiků. Na to ovšem nebylo třeba čekat dlouho. Tématu se chopil ten nejpovolanější. „V roce 1996 americká střední třída teprve začala objevovat možnosti internetu jako nástroje pro vzdělávání, občanské zapojení a zábavu. Již tehdy se ale začalo ukazovat, že méně zámožní občané, postrádající nezbytné dovednosti, nepožívali stejný přístup k těmto příležitostem (…) Fenomén tzv. 'digital divide'

[15] Nebylo to ovšem poprvé, kdy Američané začali hovořit o nerovnosti ve vztahu k technologiím. Debata o regulaci kabelové televize a očekávaných sociálních dopadech začala v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století [Light 2001].

[16] Cisler [2000] například píše o čtyřhodinovém seriálu PBS na téma digital divide, který byl sponzorován soukromými společnostmi, jejichž technologie ve skutečnosti pomohly definovat rozdělení, o němž se právě začalo hovořit.

tehdy popularizoval prezident Bill Clinton, když se snažil prostřednictvím novinových titulků upozornit na rostoucí nerovnosti přicházející s nástupem technologické revoluce.“ [Carvin 2006: 70].

Zrod termínu digital divide tedy nemůžeme spojovat s diskursem akademickým, ale jeho počátky skutečně najdeme v diskursu politicko-veřejném. „Pokud vidíme, co (technologie) dělají pro vás a pro tuto ekonomiku (…), uzavírání digital divide je jedna z nejdůležitějších věcí, kterou můžeme udělat, abychom dosáhli co nejrychlejších výsledků ve zmírnění chudoby, která je neomluvitelná v typu ekonomiky, kterou dnes zažíváme,“ cituje Billa Clintona Lightová [2001, podle Benedetto 2000]. A právě polovina devadesátých let a přijmutí digital divide jako politického problému dalo podle autorky vzniknout ohromnému množství výzkumů a studií tohoto fenoménu na akademické půdě. Nešlo přitom jen o půdu akademickou. Množství prací, analýz a výzkumů se začalo produkovat ve vládních institucích a neziskových organizacích [srovnej NTIA 1999; U. S. Department of Commerce 2000]. Téma se tak velmi snadno uchytilo i na mezinárodních fórech, politických setkáních a kongresech (již zmíněný World Summit on Information Society je jen jedním z mnoha příkladů).

Před institucemi, které se dlouhodobě zabývali mapováním stavu a rozvojem informační společnosti, stál najednou fenomén, který bylo třeba zařadit do agendy. A protože Bill Clinton v USA těžil z boje proti digital divide politické body, nebyl důvod, aby se mu Evropská unie nebo OECD vyhýbaly. Vždyť solidarita a inkluze byla témata Evropské unii již dlouhá léta vlastní [srovnej Mareš, Sirovátka 2008].

A tak se hlavním zdrojem definic a konceptů fenoménu digital divide pro akademické kruhy staly studie národních a nadnárodních politických organizací. Jak se píše ve zprávě *Learning to Bridge the Digital Divide* vydané OECD [2000: 3]: „Digital divide sestává z menších divide, malých mezer rozdělujících společnost, stejně jako národy na ty, kteří jsou schopni využít výhod informačních a komunikačních technologií, a na ty, kteří toho schopni nejsou.“ Nebo v jiné publikaci OECD *Understanding the Digital Divide* [2005: 5]: „Digital divide se vztahuje k propasti mezi jedinci, domácnostmi, firmami a geografickými územími na různých socio-ekonomických úrovních s ohledem jak na jejich přístup k informacím a ICT, tak k jejich využívání internetu k širokému spektru aktivit.“

Jak si ukážeme v kapitole 4, také přenos formulace fenoménu do české sociální reality probíhal podobným způsobem, tedy skrze politické dokumenty (reagující zejména na požadavky formulované během přístupových rozhovorů České republiky do Evropské unie).

Nejprve se ale podívejme na další historický rozvoj konceptu, o který se už výrazně větší měrou zasloužili sociální vědci, tedy na sekundární digitální propast.

2.2 Sekundární digital divide

Fenoménu digital divide se tedy dostalo zájmu politiků i širší veřejnosti. Nejprve šlo o Ameriku, posléze také o Evropskou unii, která začala tématu věnovat intenzivní pozornost spolu se snahou o rozvoj informační společnosti v druhé polovině devadesátých let a hlavně v desetiletí následujícím. Vždyť právě řízený a vládami podporovaný rozvoj informační společnosti byl v roce 2000 základem Lisabonské strategie [2000] pro vytvoření konkurenceschopné ekonomiky a pozdějších dokumentů [srovnej eEurope 2002; i2010 2005].

Na akademické půdě ovšem začal koncept doslova žít svým životem. Řada výzkumů (k některým se dostaneme blíže v kapitole 3) začala potvrzovat existenci digital divide mezi různými sociálními skupinami na základě přístupu k technologiím (v drtivé většině k počítači a internetu). Zároveň se ovšem začal formulovat nový pohled na fenomén, vznikaly nové otázky a pozornost výzkumníků se pomalu začala otáčet novým směrem.

„Přístup k ICT je samozřejmě fundamentálním základem veškerého dalšího vývoje využívání ICT. Bez přístupu je jen málo dalšího možné," tvrdí Gurstein [2003: nestránkováno] a zamýšlí se nad tím, že různé způsoby přístupu k ICT mají různou kvalitu a v boji proti digital divide tak mohou mít odlišnou efektivitu. Tyto úvahy postupně získaly další rozměr. Autoři začali formulovat názor, že digital divide není pouze o těch, co mají/nemají přístup k ICT, ale také o tom, zda je dokážou/nedokážou využít. „Šířka a hloubka digitální propasti závisí na mnoha faktorech. Pokud vezmeme v úvahu vlastnictví hardwaru, rostoucí rozdělení společnosti na základě příjmu, zaměstnání, vzdělání, věku a etnicity bylo pozorováno a prokázáno na základě amerických i nizozemských statistik z osmdesátých a devadesátých let. Pokud půjde pouze o saturaci hardwaru, tento problém dříve nebo později vyřeší trh. Nicméně se ukazuje, že rozdíly v dovednostech a využití ICT spíše porostou," píše například Dijk a Hacker [2003: 315]. „Pokud si nepřejeme zvyšovat rozdělení ve využívání ICT, musíme se zabývat obojím, jak přístupem, tak využitím technologií," potvrzuje z pohledu sociologie vzdělávání Natriello [2001: 263].

Mezi prvními, kdo téma rozdílů v dovednostech a využívání ICT otevřel, bývá citován Attewel [2001]. Ten připomíná, proč plošné zpřístupnění ICT není dostatečnou zárukou zúžení digitální propasti. Záleží totiž také na tom, zda lidé využívají ICT ke vzdělávání a rozvoji svých schopností nebo např. k hraní her. Je tedy důležité nejen zda s technologiemi

pracují, ale také jestli s nimi umějí zacházet. Jinými slovy přístup k technologiím je nezbytností, ale nikoliv konečným úspěchem pokud uvažujeme o plnohodnotném zapojení do informační společnosti. Různé využívání technologií tak může být zdrojem vzniku tzv. sekundárního typu digitální propasti. Attewel [2001: 252] definuje sekundární digitální propast jako „sociální rozdíly ve způsobu využívání počítačů ve škole a doma."

Někteří autoři dokonce hovoří o třech stupních digital divide. První stupeň můžeme vnímat na úrovni samotné existence infrastruktury, druhý na úrovni přístupu jedinců k ICT a třetí hledisko reflektuje jejich samotné využití [Arquette 2002]. V této práci uvažuji analyticky pouze o dvou stupních digital divide – nazývám je primární a sekundární[17]. Zatímco primární zahrnuje možnost přístupu k ICT (a tím i existenci potřebné infrastruktury), sekundární se zaměřuje na míru a efektivitu jejich využití. Tu můžeme ve shodě s Gursteinem [2003: nestránkováno] definovat jako „kapacitu a možnost úspěšně používat ICT pro svou potřebu nebo společensky identifikované cíle." Mějme přitom na paměti, že „efektivní využívání" je termín pedagogického charakteru, spíše než klasifikace sociologická. Nicméně jak dále v této kapitole dokazuji, jde o trend, kterým se diskuze o digital divide ubírá, a to zejména ve vyspělých zemích. Stranou přitom ponechávám některé spíše psychologické aspekty, které bývají s využitím ICT spojovány (např. nezájem, odpor k technologiím atp.) [srovnej Dijk, Hacker 2003].

Také DiMaggio a Hargittai [2001] tvrdí, že s rozvojem paradigmatu digital divide v politickém a odborném diskursu došlo k posunu významu termínu, který začal být vnímán jako digitální nerovnost. Téma digitálního rozdělení se přestalo soustředit pouze na ty, kteří mají přístup, nebo ho nemají, ale stále více se zaměřovalo na skupiny s rozdílným vybavením, autonomií, dovednostmi, podporou a mírou využití i těch, kteří „jsou online". Zároveň tento posun vnímají jako přechod od digitálního rozdělení (digital division) k digitální nerovnosti (digital inequality).

K zájmu o další rozvoj tématu přispěli paradoxně i kritici konceptu digital divide (blíže se jim věnuji v následující kapitole). Zatímco pravidelné studie *Falling Trough the Net* z produkce NTIA každý rok v USA potvrzovaly rozdíly v přístupu a využívání ICT související s řadou sociálních charakteristik, studie *Nation Online* [U. S. Department of Commerce 2002] ze stejné dílny o pár let později vzbudila rozpaky, když vyhlásila vítězství v uzavírání digital divide. Autory studie k tomu vedlo to, že více než polovina Američanů využívá počítač a internet. Jeden z kritiků výsledků, Andrew Blau[18], zároveň se

[17] Někdy také „first level" a „second level" [srovnej Korupp, Szydlik 2005].
[18] Andrew Blau byl mimo jiné vedoucím prezidentského týmu s názvem Equity of Acess/Digital inclusion.

zpochybněním povrchní interpretace výsledků uvedl: „Tradičně si lidé mysleli, že problém rozdělení tkví pouze ve zdrojích, které má jednotlivec k dispozici (…) Problém ale nemůže být vyřešen prostým transferem zdrojů těm, kteří nemají počítače. Místo toho se zdá, že řešení musí být modelována na základě rčení: Podpora musí být všude kolem vás, aby vás udržela nad hladinou“ [Blau 2002: 51]. Svou úvahu nad potřebnými zdroji a významem sekundární digitální propasti pak uzavírá: “Digital divide se stává více zásadní jako problém k řešení s tím, jak celkový přístup k ICT roste” [Blau tamtéž: 52].

Sekundární digital divide bývá často spojována s tzv. informační gramotností (information literacy), neboli schopností pracovat s informacemi a využívat je k vlastnímu prospěchu [Farmer 2001]. Jak píše Bertot [2003: 186], nestačí pouze přístup, ale lidé musí vědět minimálně to, 1) jak technologii použít, 2) jak najít a zpracovat užitečné informace, 3) jak vyhodnotit relevanci informací a 4) jak syntetizovat informace k úspěšnému vyřešení problému. V některých pracích proto dochází ke vztahování nerovného přístupu a využití technologií k informační chudobě (information-rich a information-poor) [srovnej Agnus, Snyder a Sutherland-Smith 2004].

Ještě častěji se ale v souvislosti s druhou digitální propastí hovoří o tzv. počítačové nebo digitální gramotnosti (computer literacy, digital literacy), tedy zda jedinci dokážou s ICT vůbec pracovat, respektive na jaké úrovni tato práce je. Například podle zprávy[19] Demuntera [2006] šíření technologií ve společnosti brání řada bariér. Demunter však jako klíčovou neoznačuje dostupnost samotných technologií, ale právě schopnost občanů ICT porozumět a využít. Z řady definic digitální gramotnosti vybírám právě tu jeho [2006: 2]: „(…) zahrnuje sebedůvěru a kritické využití informačních a komunikačních technologií pro práci, zábavu a komunikaci. Je podepřena základními ICT dovednostmi jako získat, vyhodnotit, uchovat, produkovat, prezentovat, vyměňovat informace a komunikovat i participovat prostřednictvím internetu.“

Digital divide je tedy fenomén multidimenzionální, komplexní a přesahuje hranice pouhého přístupu k technologiím. Navíc je do něho třeba zahrnou další perspektivy, ze kterých je v diskuzích nahlížen. Perspektivu kritiků a obhájců konceptu proto nabízím v následující kapitole.

[19] Zpráva *„How skilled are Europeans in using computers and the Internet?“*zkoumá úroveň digitální gramotnosti občanů EU na základě výzkumu z roku 2005. Podle zjištění 37 % občanů EU-25 ve věku 16 až 74 let nemá žádné počítačové dovednosti, zatímco 22 % disponuje širokou škálou těchto dovedností.

2.3 *Kritici a odpovědi: PC a mercedes pro každého?*

Řada statistik potvrzujících digitální rozdělení nemusí být pro mnohé až takovým překvapením. „I přes všechny neuvěřitelné vymoženosti jako video streaming nebo online multimedia, internetu stále dominuje text. A pokud postrádáte silný základ v gramotnosti, veškerý přístup k internetu vám nebude příliš platný," snaží se vysvětlit primární příčinu pro rasovou nerovnost při využívání internetu v amerických domácnostech Carvin [2006: 71]. Co se snažím touto úvodní citací naznačit? Zdaleka ne všichni autoři považují digital divide za fenomén hodný pozornosti.

Asi nejčastěji se můžeme setkat s tvrzením, že jde o fenomén pouze dočasný. Skeptici například uvádějí, že vyloučení v rámci jednoho státu z hlediska etnicity, rasy a geografických skupin jednoduše vymizí, a proto ani digital divide nebude relevantním problémem [Compaine 2001]. Pro jiné autory je důvodem k optimismu řada nových low-end ICT produktů s nízkou cenou[20] [James 2001; Compaine 2001].

Do debaty je jistě nutné přizvat také kritiky, kteří digital divide označují za sociální konstrukt vyvolaný zejména soukromými firmami. Ty mají přirozeně zájem na co nejširší podpoře penetrace ICT do všech sfér lidského života. „Ředitelé 45 amerických korporací, zahrnujících Microsoft, Cisco systems a General Electric, právě vydali report charakterizující digital divide jako hrozbu pro americkou prosperitu," podává jeden z důkazů Jeniffer Light [2001: 709]. Největším problémem je pak podle ní zavádění ICT do vzdělávání, které se přímo podílí na konstrukci digital divide jako sociálního problému. Nicméně ani Lightová existenci digital divide nepopírá. Její argumentace spočívá spíše v hledání zájmových skupin[21], které problém sociálně konstruují. Shrnuje přitom některé velmi zajímavé argumenty analytiků. Ti podle ní například tvrdí, že po pádu cen PC nakupují afričtí Američané počítače mnohem rychleji než bílí Američané. Rasové digitální rozdělení odmítají také z důvodu, že pro minoritní skupiny je na internetu jednoduše méně relevantního obsahu, což je konec konců jeden z nejčastějších argumentů kritiků internetu samotného [srovnej Brock 2006].

Některé konzervativní argumenty shrnují také Dijk a Hacker [2003: 221-222]. 1) Adopce počítačů odpovídá adopci a využívání jakéhokoliv jiného média dříve. 2) Distribuce

[20] Aktuálním příkladem mohou být tzv. netbooky a nettopy. Jde o počítače založené na procesoru Atom od společnosti Intel, které vynikají nízkými náklady na výrobu a nízkou spotřebou, ale zároveň také dostatečným výkonem pro kancelářské aplikace a pohyb na internetu. Tyto nové produktové skupiny stlačily ceny low-end desktopových i mobilních PC v roce 2008 a 2009 hluboko pod 10 tisíc českých korun.

[21] Jeniffer Light je nazývá „claim makers" [2001: 710].

technologií v populaci je normální a rozdíly z hlediska příjmu, vzdělání, etnicity a pohlaví kopírují stav ve společnosti jako celku. 3) Počítače a internetové připojení jsou stále levnější, dokonce levnější než barevné TV, které adaptovala téměř každá americká domácnost.

Asi nejznámějším bojovníkem proti „problematizování" digital divide a v podstatě i termínu samotnému se stal Michael Powell, ředitel americké Federální komise pro komunikace (Federal Communications Commission). Paradoxně ne tolik kvůli svému aktivnímu zkoumání fenoménu, jako spíše kvůli výroku z jedné své tiskové konference. „Digital divide je nebezpečná fráze, protože může být použita k ospravedlnění vládních programů, které garantují chudým levnější přístup k novým technologiím, jako jsou počítače. Myslím, že je tu Mercedes divide. Jednoho bych chtěl, ale nemohu si ho dovolit," uvedl Michael Powell a následně sám doplnil: „Nechci to tímto shodit. Myslím, že je to důležité sociální téma. Ale nemělo by být využíváno k představě o potřebě socializace rozšiřování IT infrastruktury" [The Guly 2001: nestránkováno].

Powellova kritika našla pochopení i ve vládě, kterou už jako prezident USA nevedl demokrat Clinton, ale republikán Bush. „Bushova administrativa vidí jasně, že se propasti uzavírají, a eliminuje proto dva programy na podporu boje proti digital divide ve výši 100 milionů dolarů." [Oder 2002: 16]. Konkrétně se jednalo o programy *Technology Opportunities Program*, který cílil prostředky pro neziskové organizace a *Community Technology Centres Program*, jenž podporoval přístupnost ICT v amerických knihovnách. Oderův příspěvek zároveň uvádí některá fakta o tom, jak programy pomohly ve zpřístupnění ICT například hispánským skupinám. Zároveň konstatuje, že v roce 2001 sice podíl lidí v minoritách bez přístupu k internetu klesl, ale stále 75 % nejchudších Američanů nevyužívá internet, stejně jako 60 % Američanů, kteří nemají vyšší než středoškolské vzdělání.

Podle mého názoru se Powell mýlí a nepřipouští si závažnost zkoumaného fenoménu, když srovnává digital divide a mercedes divide. Ta druhá je totiž pouze jednou z milionů příkladu nerovností v kapitalistické společnosti. Pouze nejzarytější socialisté by v mercedes divide mohli vidět problém. Na druhou stranu digitální rozdělení na základě příslušnosti k rase, etniku nebo jiné sociální skupině vytváří a udržuje nerovnosti této skupiny v rámci společnosti. Nerovný přístup k ICT totiž blokuje těmto skupinám přístup k informacím a výhodám, které generují blahobyt v informační společnosti. To ani o těch nejkvalitnějších autech napsat nelze.

Dovolím si několik poznámek také k ostatním argumentům, které v této kapitole zazněly. Samozřejmě, že „zužování digital divide" je v zájmu soukromých společností, zejména telekomunikačních operátorů, výrobců ICT a poskytovatelů dalších služeb v této

oblasti. Je tedy přirozené, že se tyto společnosti snaží „boj“ proti digital divide podpořit, ať už vydáváním studií, či jinými formami lobbingu. Zkusme si ale položit otázku jinak. V čím zájmu zužování digitální propasti není? Dokládal jsem význam zužování digital divide pro rozvoj informační společnosti, další růst ekonomiky a zachování sociální koheze. Jedná se tak o zcela relevantní sociální a politické téma. Snaha soukromých firem může být vedena jejich zájmy, nicméně to podle mého názoru neznamená, že bychom mohli na základě této snahy existenci digitálního rozdělení zpochybnit.

Koncept druhé digitální propasti zase zasazuje tvrdou ránu těm, kteří věří, že lze jednoho dne digital divide uzavřít a zpřístupnit ICT všem (ať už na základě volného trhu, nebo zásahů státu). I kdyby se to opravdu povedlo (byť v rámci jednoho státu či regionu například), všichni jedinci pravděpodobně nebudou schopni[22] využívat ICT způsobem, který jsme v této kapitole nazvali „efektivním“, a fenomén digital divide tak bude ve společnosti i nadále existovat. Otázkou pouze zůstává, zda bude nadále postihovat pouze určité sociální skupiny, které jsou již v současnosti ohroženy marginalizací či exkluzí ze společnosti. Již předchozí kapitola (2.1) napověděla, že tomu tak může být.

Rozhodnutí, zda s tímto fenoménem bojovat, je pak již více politické, než aby se stávalo předmětem zkoumání sociálních věd. Jejich úkol vidím spíše v produkci relevantních dat pro rozhodnutí politiků. Zdá se, že přijetí digitálního rozdělení jako fenoménu hodného pozornosti se nakonec prosadilo jak na úrovni politické, tak na úrovni odborné. „Digitální ekonomika (informační společnost) posouvá náš národ k větší prosperitě. Naším cílem na Ministerstvu obchodu je zajistit, aby všichni Američané – bez ohledu na věk, příjem, rasu, etnicitu, tělesné a duševní znevýhodnění nebo geografickou polohu – získali přístup k technologickým nástrojům a dovednostem potřebným v nové ekonomice [U. S. Department of Commerce 2000: nestránkováno]. „Rozdíly v přístupnosti k technologiím musí být viděny jako národní ohrožení – naší ekonomické konkurenceschopnosti, našich občanských práv a našeho závazku k rovným příležitostem,“ píše Andy Carvin [2006: 71], americký koordinátor Digital Divide Network[23].

Podobně argumentuje také Arquette [2002: 72], který ve své práci syntetizuje důvody, proč by se měli vědci, politici a byznysmeni a další o fenomén digital divide starat zejména vzhledem k rozdílům v jednotlivých regionech. Jako první uvádí důvody humanitární. Technologie podle něho mají (zejména vzhledem k rozvojovým zemím) důsledky pro

[22] Limitem může být například inteligence. Způsob využívání ICT je také věcí individuálního rozhodnutí a motivace.
[23] Digital Divide Network je internetová komunita pedagogů, aktivistů, tvůrců politického obsahu a zaujatých občanů, kteří pracují na uzavírání digital divide.

sebedocenění jednotlivců, rozvoj demokracie, vzdělávání i očekávání občanů od samotné společnosti. Další skupinou důvodů jsou ty ekonomické, které postihují jak rozvinuté, tak rozvojové státy. Slabý ekonomický růst v rozvojových státech potlačuje mezinárodní obchod, zvyšuje potřebu mezinárodní pomoci, ohrožuje stabilitu měny a zvyšuje riziko destabilizace regionu. ICT přitom umožňují mobilizaci zdrojů a inovací v boji proti chudobě stejně jako ekonomický růst. Rozvoj digitální gramotnosti je navíc podle autora centrálním bodem pro trvale udržitelný rozvoj, protože moderní technologie poskytují nástroje k vyhnutí se pro životní prostřední zničujícím praktikám. Třetí skupinou jsou zdůvodnění politická. V procesu globalizace vzniká potřeba spojování (networking) všech národů a ICT jsou v tomto ohledu vítaným pomocníkem jak na úrovni rozvinutých a rozvojových států, tak jejich občanů. Šíření technologií popisuje také jako možnou taktiku vyspělých států propagovat liberalismus, individualismus a volné šíření informací.

Koneckonců o tom, že digitální propast existuje a je vnímána jako globální problém, svědčí i řada vládních i nevládních iniciativ[24] jako jsou na mezinárodní úrovni *G8 Digital Opportunity Task Force* (DOT Force), *ICT Task Force* Spojených národů, *Information for Developement* program Světové banky, na evropské úrovni iniciativy, nebo dokonce český *Národní program počítačové gramotnosti* a realizace *Státní informační politiky ve vzdělávání* (blíže v příloze 1).

Na základě argumentů přednesených v této kapitole se jen těžko můžeme ztotožnit s tvrzením, že fenomén digital divide neexistuje. K tomu abychom mohli nahlížet na digital divide jako na sociální problém, ovšem potřebujeme hlubší analýzu. Nabízím ji v následujících dvou kapitolách. Ta první (Digital divide jako stratifikační koncept) hledá odpověď hned na několik výzkumných otázek: Jaké důsledky má existence digital divide pro společnost ze sociologického pohledu? Vytváří digital divide nové nerovnosti nebo reprodukuje staré? Snažím se v ní najít především ohrožené skupiny a zjistit, jak na tyto skupiny nahlíží dosavadní poznání v rámci sociologie stratifikace. Další kapitola se pak zaobírá důsledky, které vyplývají z digital divide pro tyto ohrožené skupiny.

[24] Bližší informace jsou k dispozici v přehledu internetových zdrojů v bibliografii této práce.

3 DIGITAL DIVIDE JAKO STRATIFIKAČNÍ KONCEPT

V předchozích kapitolách jsem představil koncept informační společnosti, který je do velké míry postaven na penetraci ICT do společnosti. Jak jsem se dále snažil ukázat, důsledky nástupu informační společnosti mohou být v řadě případů vnímány negativně. Jedním z takových negativních aspektů informační společnosti, pro který jsou ICT klíčové, bývá označován fenomén digital divide. Jak jsem dále popsal, digitální propast, případně digitální rozdělení má dva rozměry. Dělí společnost a její prvky na ty, kteří mají/nemají přístup k technologiím, a na ty, kteří je dovedou/nedovedou využívat. S posunem významu konceptu a jeho dalším vývojem došlo k tomu, že ho sociální vědci začali označovat jako koncept stratifikační a zároveň jako zdroj nerovnosti.

Ve shodě s cílem této práce v této a následujících dvou kapitolách vysvětluji, jak digital divide ovlivňuje sociální stratifikaci, mobilitu, způsob dosahování statusu, integraci a sociální kohezi i sociální reprodukci. Po dlouhodobém studiu literatury jsem definoval několik oblastí, které jsou v souvislosti s digital divide a digitální nerovností zmiňovány nejčastěji. Na rozdíl od mnoha jiných studií jsou práce sociální vědců v případě analýzy digital divide v drtivé většině podpořeny čísly z výzkumů s důvěryhodnou metodologií[25]. Ve kterých oblastech tedy dochází k nerovnostem z hlediska přístupu a využití technologií?

1. Prostorová dimenze.
2. Genderová dimenze.
3. Rasová či etnická dimenze.
4. Věková dimenze.
5. Vzdělanostní dimenze.
6. Ekonomická dimenze.

Abychom mohli v závěru vztáhnout jednotlivé dimenze a provedená zjištění k teoriím stratifikace, chudoby, exkluze a inkluze, je třeba v úvodu provést alespoň krátké terminologické vysvětlení těchto pojmů. Dobře nám k tomuto účelu může posloužit přehled zpracovaný Marešem a Sirovátkou [2008], ve kterém se věnují aktuálním konceptům,

[25] To je dáno především již zmíněným zájmem veřejných institucí o tuto problematiku, stejně jako zájmem neziskového a soukromého sektoru. Z hlediska vlastnictví PC a přístupu k internetu existuje v USA i v Evropě celá řada longitudinálních studií s propracovanou metodikou [srovnej NTIA 1999; OECD 2001; Eurydice 2001; U. S. Department of Commerce 2003; ČSÚ 2005 a mnohé další].

diskurzu a agendě v oblasti sociální inkluze a exkluze. Autoři v rámci současné situace pozorují přesun pozornosti od vertikálních nerovností „pojímaných v tradičních termínech sociální stratifikace“[26] k nerovnostem horizontálním. Ty jsou na rozdíl od starších konceptů sociální stratifikace a chudoby popisovány termíny „uvnitř“ versus „vně“ nebo „separace“ versus „participace“ s důrazem na začleňování a integraci. Tomuto posunu odpovídají pojmy sociální exkluze a sociální inkluze i současné vnímání digital divide v oficiálních dokumentech [srovnej např. OECD 2000, 2002, 2005]. Exkluze neboli sociální vyloučení má pak mnoho podob založených na tom, že se jedinci nemohou z důvodů, které nemají sami pod kontrolou, podílet na obvyklých aktivitách, k nimž je jejich postavení občana opravňuje a na něž aspirují.

Z hlediska stratifikačních teorií můžeme *have* a *have-nots* pohodlně přiřadit k teoriím stratifikace, které rozdělují skupiny ve společnosti na ty které „mají“ nebo „nemají“. Případně můžeme *digitálně chudé* zkoumat v rámci konceptů underclass a kultury bídy. Posun diskurzu ke konceptům exkluze a inkluze se však zdá být pro digital divide více než vhodný, protože implicitně zahrnuje silný akcent na začleňování (tedy inkluzi), kde jsou ICT rovněž často zmiňovány jako důležitý nástroj[27].

Mezi dimenze sociální exkluze podle Mareše a Sirovátka patří například ekonomická, sociální, politická, komunitní, individuální, skupinová či prostorová. „Prostorová dimenze sociální exkluze je velmi významná nejen z hlediska sociologické teorie, ale i z hlediska sociální politiky. Územní sociální exkluze vzniká jak koncentrací sociálně vylučovaných osob a sociálních skupin v jistém území, tak i jako důsledek toho, že některé atributy území (kriminalita, vysoká nezaměstnanost, nekvalitní obydlí, chybějící infrastruktura, špatná dopravní dostupnost a další) významně zvyšují riziko sociální exkluze jeho obyvatel.“ [2008: 275]. K jakým nerovnostem z hlediska přístupu a využití technologií tedy dochází ve vztahu k prostoru?

3.1 Digital divide jako geografické rozdělení

Norris [2001] chápe digitální propast jako multidimenzionální fenomén, který zahrnuje tři odlišné aspekty: globální propast (nerovnosti mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi v přístupu k ICT a ke službám internetu), sociální propast (rozdíly mezi informačně

[26] „Nahoře“ versus „dole“ neboli bohatství/moc versus chudoba/bezmoc či privilegia versus deprivace s akcentem na redistribuci [Mareš a Sirovátka 2008: 273].

[27] Například z hlediska možnosti prostřednictvím ICT dosáhnout požadovaného vzdělání nebo pracovního uplatnění. Blíže se tomuto tématu věnuji v kapitole 4.

„chudými“ a bohatými lidmi v rámci jednoho národa či země) a demokratická propast (rozdíly mezi těmi, kteří používají, a těmi, kdo nepoužívají širokou paletu digitálních zdrojů k angažování se a participaci na veřejném životě). Povšimněme si především první oblasti, kde nerovnosti přisuzuje regionům na úrovních států či dokonce kontinentů. Zohledňuje tak přístup k digital divide, na který jsem upozorňoval již v definici konceptu (kapitola 2) a nedívá se na fenomén pouze z perspektivy jedinců a skupin. Je zřejmé, že zde hovoříme o nerovnostech mezi rozvinutým a rozvojovým světem. Mezi bohatým „severem“ a chudým „jihem“. Zatímco ten druhý řeší rychlost připojení jednotlivců k internetu, tomu prvnímu se nedostává ani základní infrastruktury. Jde o přirozený důsledek nedostatku financí a koncentraci na jiné problémy jako hladomor, nemoci, chudoba nebo negramotnost.

Mezi těmito „světy“ stále dochází ke snahám o zmenšení nerovností především rozvojem a investicemi do zemí postižených. Tento boj má ovšem své (finanční) limity a zdá se proto, že fenomén digital divide je pouze dalším problémem pro rozvojové země. Zatímco v zemích rozvinutých dochází k prudkému rozvoji informační společnosti na základě penetrace technologií podporované vládami a tržním prostředím, země rozvojové konají v této oblasti jen velmi omezené kroky (příkladem může být např. zapojení do rozvojových programů jako je již zmíněný OPLC). Oba světy se tak navzájem vzdalují mílovými kroky.

Ze světových regionů se můžeme zaměřit i na menší celky. Severní Evropa má více internetových uživatelů než jižní Evropa, stejně jako jich má více centrální Kanada než Kanada západní nebo atlantická. Industriální a obchodní centra mají více internetových uživatelů než periférie, zemědělské oblasti atp.

Digitální rozdělení na makro-úrovni je faktem poměrně zřejmým a není třeba k němu přinášet sáhodlouhý výčet příkladů a čísel. Jiná a z hlediska cílů této práce zajímavější je situace v jednotlivých regionech států rozvinutých. Tam se nejčastěji výzkumníci zaměřují na rozdíly mezi městskými a zemědělskými oblastmi. Zjištění jsou jednoznačná a rovněž poměrně logická. Přístup k ICT je v zemědělských oblastech výrazně nižší. Poskytovatelům připojení k internetu se totiž investice do infrastruktury v těchto oblastech nevyplatí a jiná řešení jsou pro obyvatele v těchto oblastech příliš nákladná. Navíc, jedná se o oblasti typicky chudší. „Vysoko-příjmové domácnosti v městských oblastech jsou více než dvacetkrát pravděpodobněji připojeny k internetu než nízko-příjmové domácnosti v zemědělských oblastech,“ uvádí jedno z klíčových zjištění americké studie z roku 1999 Bowie [2000: 40]. Častým tématem z hlediska geografického rozdělení je také kvalita služeb, jako například rychlost internetového připojení [Grubestic, Murray 2002].

Vodos [2007] na příkladu Švýcarska dokládá, že z hlediska infrastruktury dochází v západních zemích k uzavírání digital divide mezi městy a okrajovými částmi země[28]. Nicméně podobně jako sociální vědci v kapitole 2.1 (sekundární digital divide) tvrdí, že tím problém zdaleka nekončí. Přesunul se totiž zpět do měst v podobě nerovností ve schopnosti ICT využívat. Populace bez dovedností jsou podle něho tvořeny současnými imigranty, nezaměstnanými, negramotnými a lidmi s nízkým vzděláním. Jde tedy o skupiny sociálně marginalizované, které se podle autora koncentrují v městských centrech. Také v jejich případě tedy můžeme uvažovat o geografickém rozdělení. Vodos si ve své studii navíc položil otázku, která zajímá také nás, tedy, zda je digital divide pouze kopií či přitěžující okolností pro skupiny postižené exkluzí, nebo zda je korelace mezi digitální a sociální exkluzí nedokonalá a tyto problémy se striktně neprotínají.

Autor výzkumu zjistil, že geografické vyloučení z hlediska sekundární digitální propasti[29] se může týkat rozsáhlých městských oblastí, zejména právě v místech, kde jsou koncentrováni sociálně, ekonomicky a kulturně znevýhodnění. S tím může být částečně spojen i problém digitálního rozdělení. Pokud jsou v zemědělsky orientovaných oblastech a městských periferiích koncertováni jedinci s nízkým socioekonomickým statusem, je pak mnohem pravděpodobnější, že tyto oblasti budou považovány za ohrožené digitální propastí.

Zdá se nicméně, že geografická primární digital divide bude mít tendenci k uzavírání, alespoň co se týká městských a zemědělských částí vyspělých zemí. Bude k tomu docházet prostřednictvím penetrace ICT do okrajových území, která může být hnána jak technologickým rozvojem a zájmy soukromých investorů, tak cílenými vládními programy (jak tomu bylo například právě ve Švýcarsku). Geografické rozdělení nicméně pravděpodobně bude dále přetrvávat v oblasti sekundární digital divide, která je více závislá na dalších proměnných. Pojďme se tedy zaměřit na ně.

3.2 Digital divide jako genderové rozdělení

Jednou z často uváděných proměnných, které ovlivňují přístup k ICT, je pohlaví (gender). I tady lze nicméně pozorovat v odborné literatuře určitý vývoj. Korupp a Szydlik [2005] při výzkumu dat o německých domácnostech zjistili, že ženy vlastní počítače

[28] Švýcarská vláda zavedla první programy pro garanci k přístupu ICT celé populaci již v roce 1998.
[29] Z hlediska pokrytí vysokorychlostní infrastrukturou jsou na tom podle Vodose jedinci a sociální skupiny ve Švýcarsku velmi dobře a nejsou proto exkludovaní. Sám autor proto hovoří o „sekundární digitální propasti" jako o primárním problému spojeném s fenoménem digital divide. Přiznává přitom, že se zatím jedná o případ těch nejrozvinutějších zemí západní Evropy [srovnej Vodos 2007: 91].

v menším procentu případů než muži, a to zejména pokud žijí samy. Výzkumníci zároveň uvedli, že ženy v Německu v roce 1997 používaly počítače o polovinu méně než muži. V následujících letech (výzkum prováděli na datech do roku 2003) prokázali, že se tento rozdíl pomalu zmenšuje.

Některé pozitivní trendy zmiňuje i Farmer [2001]. Ženy v USA podle něho vykazují vyšší aktivitu v komunikaci e-mailem. Dalším pozitivním trendem je sdílení informací prostřednictvím prezentačních nástrojů a webových stránek, kde se ženy uplatňují díky elementům kreativity a spolupráce, které tyto činnosti zahrnují. Nicméně i Farmer na základě realizovaných pokusů tvrdí, že pokud požádáte studenty o zobrazení počítačového uživatele, namalují bělocha v pubertálním věku.

Rozdíly ve využívání internetu potvrdili i výzkumníci z Eurydice[30], kteří se zaměřili na míru a způsob využívání ICT [Eurydice 2005]. Signifikantní rozdíl mezi intenzitou využití počítače a internetu mezi dívkami a chlapci ve věku 15 let našli ve všech zemích Evropské unie (EU-25), když chlapci byli v obou činnostech aktivnější. Z pohledu způsobu využívání nebyly zjištěny významné rozdíly ve využití ICT ke komunikaci, nicméně chlapci byli významně aktivnější v hraní her a programování, a to opět napříč všemi zeměmi. Chlapci také častěji tvrdili, že dokážou provádět s ICT komplexní operace a že se s nimi učí sami nebo s kamarády, zatímco dívky s nimi pracovali zejména ve škole.

Příčiny ne/zájmu žen o technologie lze tedy zjevně hledat už ve školních lavicích. Už tady se totiž potvrzují značné rozdíly mezi pohlavími[31]. Z jiného výzkumu, který realizovala Smithová [2007] mezi žáky středních škol, vyplývá, že muži v sebehodnotícím dotazníku vykazovali větší sebedůvěru v otázkách ke schopnostem pracovat s ICT než ženy. Ty ve srovnání uváděly pocit menších stimulů ze strany společnosti a cítily větší úzkost při práci s počítači.

3.3 Digital divide jako rozdělení mezi rasami a etniky

Etnické rozdíly v přístupu k ICT a jejich využívání se staly jedním z motorů aktivní snahy o uzavírání digital divide. V USA, ale i v Evropě je téma znevýhodnění minorit

[30] Eurydice je institucionální síť, která sbírá, sleduje, zpracovává a šíří spolehlivé a snadno srovnatelné informace o vzdělávacích systémech a o vzdělávací politice v Evropě. Výsledky její práce jsou určeny zejména těm, kdo se účastní politického rozhodování v oblasti vzdělávání na úrovni jak evropské či národní, tak i regionální a místní.

[31] V této práci záměrně ponechávám stranou otázku, zda je rozdíl v přístupu a využívání ICT podmíněn geneticky nebo předán v průběhu socializace. Cílem kapitoly je pouze potvrdit či vyvrátit, že tyto rozdíly existují. Blíže k problematice zdrojů genderové digitální nerovnosti např. Cooper [2006].

historicky ostře sledované. Hned první výzkumy se proto soustředily na tuto oblast. Rasové rozdíly mezi bílými (vyšší procento využívání ICT), Afroameričany a Hispánci (nižší využívání) byly prokázány v řadě výzkumů v USA i v Britském království. Zajímavostí může být, že v obou zemích bylo zároveň potvrzeno, že nejaktivnější jsou ve využívání a přístupu k technologiím Asiati. Výzkumy v ostatních zemích (zejména Nizozemí, ale i dalších) taktéž prokázaly etnické rozdíly, které závisely především na konkrétním etnickém mixu dané země.

Podle americké federální studie *A Nation Online* z roku 2004 jsou bělošské a asijsko-americké rodiny mnohem častěji online, než je tomu u afroamerických domácností, které jsou nicméně stále častěji online, než je tomu u domácností latinsko-amerického původu. Carvin [2006: 71] k tomu dodává: „Zatímco celkové využívání webu americkými domácnostmi vzrostlo na 60 % oproti 20 % v roce 1997, hierarchie přístupu zůstala v podstatě stejná po celou poslední dekádu." Co to znamená? Ačkoliv je stále více lidí napříč rasami a etniky familiérní s ICT, nadále mezi těmito skupinami přetrvávají stejné rozdíly.

Starší výzkum americké populace *Computer and Use Supplement (Current Population Survey)* z roku 2000 [Farlie 2002] pátral i po příčinách. Podle výsledků měli mexičtí Američané jen z poloviny takový přístup k počítačům doma než bílí Američané. V případě využívání internetu šlo ve srovnání dokonce o čtvrtinu. Vlastnictví počítače a využití internetu bylo nižší také u afroamerických domácností, a to 58 %, respektive 46 % v poměru k bílým domácnostem. Mezi těmito skupinami samozřejmě existují historicky rozdíly i v dalších oblastech. Výzkumníci z chicagského univerzitního Centra pro výzkum chudoby proto zkoumali vliv dalších proměnných. Finanční příjem vysvětluje tyto rozdíly pouze z jedné desetiny. Všechny měřené skupinové charakteristiky přitom vysvětlovaly zhruba 50 % rozdílů mezi sledovanými skupinami. Výzkum nepotvrdil význam navštěvované školy na vlastnictví počítače a využívání internetu, nicméně prokázal existenci vlivu jazykových bariér, zejména v hispánské komunitě.

S podobnými závěry přišel také Brock [2006], který ovšem nahlíží na problém z perspektivy technologií. Tvrdí, že obsah, který technologie zprostředkovávají, je zatížen hodnotami a sociálními cíli jeho tvůrců. Webový obsah proto reprodukuje existující normy, pravidla a moc. Některé z nich jsou zároveň nepřátelské k afroamerické menšině, identitě Afroameričanů, jejich kultuře a informačním potřebám[32]. To může být podle autora důvodem volby minorit na online obsahu aktivně neparticipovat, a právě to pak způsobuje reprodukci nerovností v přístupu a využívání ICT. Podobně uvažují také Jackson a Ervin [2001].

[32] Brock [tamtéž] vychází zejména z obsahové analýzy webových portálů.

Farmer [2001] připomíná, že ve vztahu k etnicitě je nutné brát v potaz také otázku jazyka. Angloameričané mohou cítit dominanci angličtiny v elektronických zdrojích, zatímco jiná etnika mohou objevit ohromné bariéry z hlediska použité abecedy, nebo dokonce hardwaru, jakým je QWERTY klávesnice.

Zdá se tedy, že fenomén digital divide ovlivňují nejen genetické předpoklady jako je pohlaví, ale také kulturní a sociální kapitál, který si jednotlivci do života v informační společnosti přinášejí.

3.4 Digital divide jako věkové rozdělení

Je tu ovšem ještě jedna oblast, tradičně zmiňovaná jako příčina exkluze ze společnosti, která, zdá se, významně ovlivňuje přístup a využívání ICT. Jde o věk. Příkladný výzkum v této oblasti provedli Dijk a Hacker [2003], kteří na základě dat z národního censu nizozemského statistického úřadu (GNC survey) provedli srovnání počítačových dovedností (počítačové gramotnosti) v rámci různých věkových skupin. Zatímco v celé populaci mělo nízkou nebo žádnou počítačovou gramotnost 37 % populace, ve skupině lidí nad 65 let šlo o 67 % populace. Při srovnání rozdílů ve vlastnictví počítače různých věkových skupin dokonce autoři potvrdili hypotézu, že se tyto rozdíly s vývojem v čase zvětšují (období 1985-1998). Tedy, i když si počítače pořídilo více lidí napříč věkovými skupinami, ve skupinách mladších to bylo výrazně více než ve skupině nad 65 let, a digitální propast se proto v čase mezi těmito skupinami prohloubila[33].

Poznatek potvrdil v analýze evropského výzkumu také Demunter [2006]. Více než tři ze čtyř občanů EU-25 nad 65 let nemá vůbec žádné počítačové dovednosti, zatímco mezi mladými lidmi ve věku 16 až 24 let jde o 10 %. Povšimněte si, že obě tyto statistiky nejsou vztaženy k samotnému přístupu k ICT, nýbrž k dovednostem (počítačové či digitální gramotnosti), a reflektují tedy sekundární digital divide. Ta hraje v případě digitálního rozdělení klíčovou roli. Zatímco mladí lidé mají ve svém okolí dostatek příležitostí ke vzdělávání, ať už prostřednictvím formálního, či neformálního vzdělávání, příležitostí pro vzdělávání dospělých, případně pro celoživotní vzdělávání je minimálně v případě České republiky výrazně méně.

[33] Stejná zjištění autoři provedli při porovnávání skupin s různou úrovní vzdělání a také s různou úrovní příjmů. Čím vyšší bylo vzdělání či příjmy, tím více domácnosti vlastnili počítače, rozdíl mezi penetrací v těchto skupinách a skupinách s nižším vzděláním a příjmy se v čase prohluboval. K ověření výsledků využili také U.S. Census, který poskytl obdobné výsledky u domácností amerických.

3.5 *Digital divide jako rozdělení mezi ne/vzdělanými*

Vzdělání a příjem ovlivňují podle některých zjištění přístup k internetu a jeho využití více než všechny ostatní proměnné dohromady. Studie *Falling Trough the Net* [NTIA 1999] v USA odhalila, že u těch, kdo mají vysokoškolský titul, existuje osmkrát větší pravděpodobnost, že mají počítač doma, a šestnáctkrát větší pravděpodobnost, že jsou připojení k internetu než u těch, kteří nedosáhli více než základního vzdělání. Americká federální studie *A Nation Online* z roku 2004 rovněž ukázala, že téměř 9 z 10 amerických domácností, kde má některý z rodičů vysokoškolský titul, je připojeno k internetu. Na druhou stranu domácnosti vedené rodiči bez středoškolského vzdělání měli připojení k internetu jen v 16 % případů [Carvin 2006: 71]. K podobným závěrům došel také Demunter [2006], který se zaměřil nikoliv na přístup, ale na schopnosti technologie využívat. Podle očekávání také zde byla dosažená úroveň vzdělání důležitým faktorem. Zatímco pouze 11 % občanů EU-25 s vyšším vzděláním postrádalo základní dovednosti práce s ICT, platilo toto tvrzení pro celých 60 % těch, kteří dosáhli vzdělání na nižší sekundární úrovni (u nás základní vzdělání).

Compaine [2001] vyšel ve své knize *The digital divide: facing a crisis or creating a myth?* z výzkumů NTIA provedených na území USA v letech 1998-2000. Longitudinální pohled na problematiku přitom nepřinesl utišující zjištění. Z hlediska toho, zda byly domácnosti na vyšší nebo nižší vzdělanostní úrovni, se rozdělení mezi tím, zda vlastní nebo nevlastní počítač s přístupem na internet neuzavíralo, ale rozevíralo. Ve vztahu k samotnému připojení k internetu se tento rozdíl mezi lety dokonce zvětšil o 25 %. Ačkoliv právě v tomto ohledu představuje zlevnění ICT určitou naději k přemostění digitální propasti, je tento poznatek důležitým příspěvkem do diskuze, jak významnou roli hraje v přístupu a užívání technologií právě proměnná dosaženého vzdělání. Ta totiž spolu s příjmem tvoří základní informaci o socioekonomickém statusu jedince ve společnosti.

3.6 *Digital divide jako rozdělení mezi ne/bohatými*

Technologie a připojení k internetu jsou ve většině rozvinutých ekonomik nahlíženy jako „služba jako každá jiná“[34]. Stejně jako za ostatní služby, potažmo produkty se za ně platí. Ačkoliv v posledním desetiletí ceny počítačů i připojení k internetu významně klesly, nelze se

[34] Za výjimku lze považovat Finsko, kde byl v roce 2009 tamním parlamentem odhlasován přístup k internetu jako „základní lidské právo“. Z hlediska indikátorů rozvoje informační společnosti se přitom právě Finsko řadí mezi státy nejrozvinutější.

domnívat, že si je může dovolit každý. To samozřejmě vyvolává otázku, zda digital divide neprohlubuje rozdíly mezi chudými a bohatými. Položili si ji i Korupp a Szydlik [2005], kteří zkoumali vývoj přístupu k počítačům a internetovému připojení v Německu v letech 1997 až 2003. Podle jejich nálezů počítačová gramotnost pozitivně ovlivňovala příjem jedinců, a zkoumali proto, čím je úroveň gramotnosti ovlivněna. Našli přitom souvislost mezi digital divide a ekonomickými nerovnostmi, přičemž potvrdili také řadu dalších zdrojů nerovnosti a rozdělili je do tří skupin: Lidský kapitál (vzdělání a využívání počítače v práci); Rodinný kontext (skladba domácnosti, příjem domácnosti) a Sociální kontext (věk, pohlaví, etnické pozadí, region). Zároveň se počítač s připojením na internet častěji vyskytoval v domácnostech s vyššími příjmy než s příjmy nižšími. Také výsledky americké federální studie *A Nation Online* z roku 2004, kterou jsem zmiňoval již dříve, ukázaly i to, že 80 % domácností s příjmem nad 70 tisíc amerických dolarů ročně mají doma připojení k internetu, zatímco v případě těch, kteří vydělávají méně než 15 tisíc amerických dolarů ročně, jde o 30 % [Carvin 2006: 71].

„Digital divide vyrůstá na základě socioekonomických kořenů. Pokud je nedostatek peněz, rozhodování mezi nákupem jídla a nákupem počítače je téměř urážlivé," vysvětluje Farmer [2001: 34]. Inspirativní výzkum v této oblasti provedli na základě mezinárodních dat OECD Lui a San [2006]. Autorky zjistily, že existuje silná korelace mezi HDP na osobu a intenzitou využití internetu, ještě silnější pak byla tato korelace při srovnání mezi zeměmi. Souvislost je přitom zřejmá, čím méně prostředků jedinec či stát mají, tím méně je v jejich případě internet dostupný.

Cenný je opět longitudinální pohled Compaineho [2001] prezentovaný již v předchozí kapitole. Digital divide se v letech 1998-2000 mezi americkými občany z hlediska příjmů domácností zvětšila. Z hlediska rozdílu mezi nejvyšší a nejnižší příjmovou skupinou se tento rozdíl zvýšil o 29 % (ještě více než v případě rozdílu mezi skupinou s vyšším a nižším vzděláním). Ačkoliv domácnosti se středním příjmem měly v čase tendenci ty vysoko-příjmové z hlediska vlastnictví počítače a připojení k internetu dohánět, ty chudší podle Compaineho naopak prohlubovaly svou ztrátu.

Je tedy zjevné, že digital divide můžeme přímo spojit se socioekonomickým statusem jedince ve společnosti. Na základě této a předchozí kapitoly můžeme konstatovat, že čím nižší je socioekonomický status jedince ve společnosti, tím menší je pravděpodobnost, že bude mít k ICT přístup a schopnost je efektivně využívat.

3.7 Digital divide jako mechanizmus inkluze

V předchozích podkapitolách jsem popsal digital divide a oblasti, respektive sociální skupiny, které ohrožuje. Ačkoliv k tomuto rozdělování společnosti dochází na základě přístupu a využívání ICT jednotlivými sociálními skupinami, nejsou technologie vnímány pouze jako příčina exkluze, ale zároveň také jako nástroj inkluze. Jako takové jsou následně prezentovány v politikách národních, jako je například ta britská [Selwyn 2002], nebo americká [U. S. Department of Commerce 2003], případně evropská [EC 2005].

Samotný cíl uzavírání digital divide je s konceptem sociální inkluze spojen. Podle Dijka a Hackera [2003] má politická perspektiva, která zaštiťuje snahu o uzavírání digital divide, dva základní směry. Prvním je právě snaha o sociální inkluzi, tedy zahrnutí všech jedinců do rozvoje informační společnosti. Korporace chtějí co nejširší trh. Politici očekávají možnost zvýšení svého vlivu a nalezení nových komunikačních kanálů mimo současná masmédia. Armáda a bezpečnostní složky chtějí mít větší možnosti dohledu a offline jedinci pro ně znamenají větší riziko. Vzdělávací instituce mají zájem na zpřístupnění co nejširšího obsahu všem a všude. Budovatelé komunit se snaží zahrnout všechny sociální aktivity také do online světa. Další perspektivou, podle Dijka a Hackera obvyklejší v Evropské unii spíše než v Americe, je snaha o stanovení minima pro distribuci rovných šancí všem jedincům.

Inkluze tedy přímo přispívá ke společenské kohezi či soudržnosti. Problematika soudržnosti přitom tvoří zásadní kategorii teoretické sociologie a v různých podobách se jí věnují tradiční sociologičtí myslitelé jako Beck, Giddens nebo Habermas a další. Podle Šafra, Bayera a Sedláčkové [2008: 249] se pojem koheze váže k problematice vytváření a udržování sociálního řadu. Soudržnost je zde vlastně synonymum pro existenci řádu na obecné úrovni, ať už ve společnosti jako celku, anebo jejich částech. Inkluzivní funkce ICT by se tak dala označit za mechanismus koheze v informační společnosti.

Tato koheze přitom může fungovat jak mezi sociálnímu skupinami, tak mezi regiony. „ICT podporují relokaci výroby a průmyslu, tak aby měly srovnatelné výhody napříč celým světem.“ [Lui, San 2006: 308]. Příkladem mohou být rozsáhlá technologická centra vývoje a podpory nadnárodních korporací umístěná v Indii.

Snahu o inkluzi společnosti známe dobře zejména z dokumentů a strategie Evropské unie. „V souboru opatření sociální politiky zaměřených proti nežádoucí sociální exkluzi sehrává v členských zemích Evropské unie důležitou roli agenda sociálního začleňovaní: v rámci otevřené metody koordinace (Open metod of coordination) ovlivňuje Evropská komise

členské země k přijetí odpovídajících cílů a opatření a společně s nimi provádí hodnocení dosažených výsledků, mj. pomocí stanovených indikátorů[35].“ [Mareš, Sirovátka 2008: 278]. Je zřejmé, že penetraci ICT do společnosti nelze označit čistě za mechanizmus sociální exkluze ve společnosti, protože zároveň slouží jako mechanismus inkluze[36]. Koneckonců to, co se v angličtině nazývá „bridging“ a v češtině bychom to mohli přeložit jako „přemosťování“ digital divide, je možné pouze dvěma cestami. Buď právě využitím inkluzivního mechanizmu ICT a jejich zavádění do společnosti a podporou jejich efektivního využívání, nebo „detechnologizací“ společnosti. Druhá varianta má přitom výrazně blíže spíše utopii než smysluplné politické či sociální strategii.

3.8 Diskuze: Digital divide jako produkt a motor existujících nerovností

Nepovažuji pro tuto práci za zásadní studium metodologie jednotlivých výzkumů nebo porovnávání jejich výsledků, spíše jako potvrzení hypotéz o existenci digital divide, která postihuje určité skupiny ve společnosti více než jiné. Některé „propasti“ se uzavírají, jiné zase naopak rozevírají. Jak uvádí Zounek [2005], zpráva Evropské komise *eInclusion revisited: The Local Dimension of the Information Society* [2005] vymezuje pět determinant digitální propasti. Vzdělání, věk a výše příjmu jsou vnímány jako klíčové proměnné ovlivňující utváření digitální propasti. Další dvě – pohlaví a geografické faktory (zejména rozdíly mezi venkovem a městem) jsou stále relevantní, ale mají poměrně menší vliv na formování digitální propasti. Zpráva dále poukazuje na trend v evropských zemích, který směřuje k překonávání digitální propasti mezi muži a ženami, zvyšuje se také přístup k ICT mezi nezaměstnanými a osobami samostatně výdělečně činnými. Naopak rozšíření internetu mezi lidmi v domácnosti (zvláště ženami), staršími lidmi, důchodci a venkovskými oblastmi zřetelně zaostává. Podobným způsobem se podle Zounka vyjadřuje ve své zprávě Demunter [2006], který ale dodává, že přestože se zvyšuje užívání ICT ve všech vrstvách společnosti, digitální propast se nezmenšuje. Jde o výstižné a poměrně přesné shrnutí předchozích kapitol, ve kterých jsem podal řadu empirických důkazů o existenci digitálního rozdělení mezi sociálními skupinami. Výčet přitom nemusí být úplný, vycházel jsem především ze syntézy

[35] Tyto indikátory jsou stanoveny i pro oblast digital divide. Eurostat (v České republice prostřednictvím ČSÚ) sleduje například vybavenost domácností počítači, přístup k internetu a další (blíže se jim věnuji v kapitole 5).
[36] Jak konstatuje Mareš [2000], jako jeden ze základních mechanismů překonání sociální exkluze je dnes chápána zejména sociální inkluze skrze status občanství a občanská práva. Například Finsko přitom letos přijalo zákon, podle kterého má každý občan země nárok alespoň na internetovou linku o rychlosti 1Mbit.

výzkumných poznatků studované literatury[37]. Jedná se nicméně o témata, která v souvislosti s výzkumem digital divide a vztahu konceptu k sociálním nerovnostem označuji jako klíčová. Co nám naznačují? Digital divide kopíruje již historicky známé nerovnosti, nachází v nich zdroj a dále je posiluje. Mějme na paměti, že digital divide je koncept multidimenzionální, závislý na způsobu měření a v čase proměnlivý. Nemůžeme tedy hovořit o nějaké technologické segregaci jedné skupiny lidí. Digital divide se skládá z řady malých „propastí", které postihují různé skupiny lidí, více však ty, kteří jsou v současné společnosti náchylnější k vyloučení na základě svého socioekonomického statusu (vzdělaní, příjem) a dalších proměnných.

Pokud se vrátíme k úvodu této kapitoly a roli digital divide ve stratifikačních teoriích, konstatujme spolu se Selwynem [2002], že v rámci diskuzí o sociální exkluzi můžeme v případě digital divide hovořit o *digitální exkluzi* (digital exclusion, e-exclusion). Ta se podle Selwyna vynořila jako obecně používaný termín na přelomu tisíciletí, kdy se o digital divide začaly intenzivně zajímat státy po celém světě. „Digitální exkluze je vnímána jako dvojitá hrozba. Jednak z hlediska přístupu a užívání ICT může vytvářen novou formu exkluze, a také zesiluje současné rysy exkluze ze společnosti." [Selwyn 2002: 4].

Kde ale hledat zdroje digitální exkluze? Teorie nerovnosti často pracují s konceptem sociálního kapitálu [Bourdieu 1998]. Je proto na místě položit si otázku, která již pozornému čtenáři jistě několikrát stanula na mysli, tedy zda sociální kapitál může ovlivnit přístup k využívání technologií. Sociální kapitál se obvykle měří socioekonomickým statusem rodiny jedince. Ten je tradičně popsán indikátory, kterými jsou vzdělání matky, příjem a zaměstnání rodičů. Jak víme, jsou tyto faktory velmi důležité například pro vzdělávací kariéru dětí [Matějů 2006]. Podobně je tomu u teorie jazykových kódů, kterou sestavil britský sociolog a lingvista Basil Bernstein [1971]. Podle ní získává během socializace jedinec rozvinutý nebo omezený jakový kód[38], které mají následně vliv na uplatnění jedince ve společnosti. „Víme, že charakteristiky, které si přinese student do školy a do setkání s technologiemi, mohou hrát významnou roli v přístupu k oběma. Rozdíly v pohlaví, rase, etnicitě, jazykových dovednostech, kultuře, nebo ekonomické pozadí ovlivňují možnosti studentů ve školách,"

[37] Mezi dalšími tématy se objevovala digital divide jako rozdělení mezi zdravými a nemocnými [Bernhardt 2000], zaměstnanými a nezaměstnanými [Clark, Gorski 2001], single a ostatními domácnostmi [Korupp, Szydlik 2005], ale rozdělovalo se i na základě psychologických charakteristiky jako je technologický optimismus či pesimismus [Payton 2003].

[38] Omezený jazykový kód je charakteristický pro děti z nižších sociálních vrstev; „omezený" je proto, že komunikace omezeným kódem je založena na předpokladech, jejichž znalost je považována za samozřejmou a není proto třeba je verbalizovat. Rozvinutý jazykový kód znamená verbální projev méně vázaný na specifický kontext, což umožňuje snazší zobecňování a vyjadřování abstraktních představ. Tyto „kódy" získávají děti během výchovy od svých rodičů.

shrnuje poznatky některých výzkumů Natriello [2001: 262]. Jak naznačují také předchozí kapitoly, hrají faktory lidského kapitálu a rodinného kontextu důležitou roli v tom, zda lidé využívají v budoucím životě ICT nebo ne [srovnej Milheim 2006; Kvasny 2006].

Přidat můžeme ale i další rozměr získaného kapitálu, a to samotné vlastnictví počítače v domácnosti. Například v již zmíněném výzkumu Koruppové a Szydlika [2005] hrálo rodinné zázemí zcela zásadní význam. Pokud byl v domácnosti počítač, vykazovaly děti schopnost ho používat a zároveň s dobou jeho využití narůstal poměr činností, které bychom mohli označit jako žádoucí (obecně šlo o posun od hraní her k práci na počítači). Abychom ale nevyvolávali terminologický zmatek, navrhuji v tomto případě hovořit spíše o *digitálním kapitálu* (digital capital)[39]. Některé statistiky dokonce naznačují, že na předávání digitálního kapitálu se mohou podílet i další instituce, například školy[40] [Clark, Gorski 2001; Judge, Puckett, Cabuk 2004]. V případě digital divide tedy funguje nejen sociální exkluze a inkluze, ale také sociální reprodukce, charakterizovaná jako proces udržující současné charakteristiky sociální struktury společnosti a přístup i využívání ICT jednotlivými sociálními skupinami.

Jaký závěr si vzít z uvedených kapitol a mixu výzkumů provedených po celém světě v různých časových obdobích? Mělo by jich být více. Ukázal jsem, jakým způsobem se fenomén digital divide ukotvil na akademické půdě, která na aktuální politickou objednávku začala produkovat tisíce výzkumů na dané téma. Jako vedlejší produkt uvedeného přehledu jsem upozornil také na řadu přístupů, technik a využívaných indikátorů měření digital divide. Blíže se jim budu věnovat ještě v příloze 1, kde hledám vhodné indikátory pro měření digital divide v České republice. Z hlediska sociální stratifikace, exkluze a nerovností vztažených k digital divide, mohu následně na základě kapitoly 3 učinit několik závěrů:

1. Existenci primární i sekundární digital divide výzkumy prokázaly. Jde o fenomén multidimenzionální.
2. Digital divide je v čase proměnlivá. Jedinec ani skupina nejsou po celý život zařazeny na jednu její stranu. Jde o proces digitální exkluze.
3. Tam, kde se primární digital divide uzavírá, může přetrvávat sekundární digital divide.

[39] Digitální kapitál představuje pro sociální vědce velmi zajímavé téma. Měření efektů vlastnictví počítače s přístupem k internetu v domácnosti může být z hlediska vlivu na rozvoj jedince v informační společnosti stejně (ne-li více) důležité jako měření „tradičního“ sociálního kapitálu. Je až překvapující, jak málo použitelných výzkumů lze v této oblasti dohledat.

[40] Clark, Gorski [2001] zjistili, že americké školy se liší svou vybaveností ICT i přístupem učitelů v závislosti na tom, zda je navštěvují děti ze sociálně marginalizovaných skupin (chudí, minority).

4. Digital divide postihuje zejména sociální skupiny, které jsou již určitým způsobem marginalizované (odsunuté na okraj společnosti) či exkludované (odsunuté mimo společnost). Do značné míry tak kopíruje současné nerovnosti a dále je posiluje.
5. Klíčovými faktory, které ovlivňují přístup a využití ICT jednotlivcem, jsou věk, vzdělání a příjem. Dále se jedná o geografickou lokalitu, pohlaví, rasu a etnicitu. Vliv těchto faktorů je signifikantní, nicméně proměnlivý.
6. Digital divide se podílí na přenosu sociálního kapitálu mimo jiné prostřednictvím přenosu digitálního kapitálu. Může tak být motorem i brzdou sociální mobility.
7. Povaha ICT je ambivalentní. Mohou sloužit zároveň jako mechanizmus exkluze, stejně jako mechanizmus inkluze.

Nerovnosti v současné společnosti se budou zvětšovat nebo zmenšovat s rozvojem informační společnosti v závislosti na primární a sekundární digitální propasti. Dostupnost a schopnost využívat technologie bude hrát stále větší roli ve schopnosti vzestupu na žebříčku sociální mobility. V následující kapitole se proto zaměřuji na to, co to může znamenat pro skupiny ohrožené digital divide.

4 DIGITAL DIVIDE A JEJÍ SOCIÁLNÍ DŮSLEDKY

V předchozích kapitolách jsem definoval koncept informační společnosti a digital divide a jejich vzájemný vztah. V kapitole tři jsem vysvětlil, jak může přístup a užívání technologií fungovat jako stratifikační koncept založený na digitální exkluzi a digitálním kapitálu. „V současnosti je sociální exkluze chápána většinou naopak jako ohrožení integrity a sociální koheze dané kolektivity a zpochybnění společné identity jejích členů. V dokumentech Evropské komise se pak boj proti ní váže na podporu solidarity jakožto jeden z cílů Evropské unie (…) Chudoba pak již není zdaleka považována za jedinou příčinu sociálního vyloučení a hovoří se o pluralizaci nerovností. Za sociálně vyloučené ze společnosti jsou považováni ti, kdo z důvodů, jež jsou mimo jejich kontrolu, nemohou participovat na normálních aktivitách svých spoluobčanů“ [Mareš, Sirovátka 2008: 272]. A právě na „normální aktivity“ v jednotlivých sférách života, kde se uplatňuje ICT, se zaměřuji v této kapitole. Ukážou nám totiž, jak moc se může sociální vyloučení založené na nepřístupu a nevyužívání ICT prohloubit v současné informační společnosti a v informační společnosti zítřka[41].

Nebezpečí digitálního vyloučení vidím v několika oblastech:

1. Participace na trhu práce.
2. Participace na sociálním životě.
3. Participace na vzdělávání.
4. Participace na veřejném životě.

V následujících krátkých podkapitolách se každé z těchto oblastí věnuji podrobněji.

4.1 Participace na trhu práce (počítačová a informační gramotnost)

„ICT vedou nebo dokonce vedli k transformaci práce“ [Valentine, Holloway, Bingham 2002: 228]. Citování autoři vidí tuto proměnu zejména v tom, že významná část povolání v informační společnosti v současnosti vyžaduje znalost práce na počítači. Podle jejich zjištění[42]

[41] Tato kapitola je mimo jiné reakcí na dotaz, který jsem dostal od svého oponenta Wiegera Bakkera, doktora sociologie na Univerzitě v Utrechtu, po přednášce o digital divide v České republice na mezinárodním kurzu Challenges of a New Europe, který se konal v Dubrovníku na jaře roku 2008. „No a co? (So what?)“ zeptal Bakker po mé přednášce s důrazem na důsledky pro společnost. Nejde totiž o to, že nějaké nerovnosti ve vztahu k přístupu a užívání ICT existují a že je dokážeme popsat, ale především o to, co taková situace znamená pro společnost a její další rozvoj.

[42] Valentine, Holloway a Bingham [2001] ve své práci odkazují na řadu studií, zejména z USA a UK, které jejich konstatování potvrzují.

se také zvětšují rozdíly mezi výší příjmu počítačovou gramotností vybavenou skupinou pracovníků a skupinou, která jimi vybavena není. Co to znamená pro digitálně vyloučené? Špatná strana digitální propasti limituje ekonomické příležitosti pro dobrou práci a vyšší příjmy. Protože se ICT stávají více a více součástí více a více úkonů v povoláních, přístup i počítačové dovednosti a informační gramotnost mají významný vliv na vzestupnou pracovní mobilitu. Jak uvádí Mareš [2000: 288]: „Jednou ze základních forem sociální exkluze je dnes marginalizace na trhu práce." Mareš dále zmiňuje, že placená práce je v současnosti zdrojem nejen živobytí, ale i statusu, identity a sebevědomí člověka a mnoho základních práv a oprávnění je přímo či nepřímo odvozeno z postavení člověka na trhu práce. Pro digitálně vyloučené tak může mít jejich neschopnost plně participovat na trhu práce v informační společnosti dramatické důsledky nejen v oblasti materiální, ale také sociální a psychologické. Jak dokázali například Ford a Whaley [2003] na příkladu minorit v mnoha zemích, digitální exkluze ovlivňuje u marginalizovaných sociálních skupin možnost participovat na trhu práce.

Co můžeme čekat od vývoje v této oblasti? Spolu s rozvojem informační společnosti bude přibývat povolání, ve kterých se bez počítačové gramotnosti zaměstnanci neobejdou. Problém těch, kteří potřebné dovednosti nezískají, se tak bude dále prohlubovat [srovnej Soete 2001]. Jde pravděpodobně o nejviditelnější a nejvýznamnější dopad digital divide na digitálně vyloučené. Rozvoj informační společnosti ovšem přináší nástrahy i v dalších oblastech lidského života.

4.2 Participace na sociálním životě (elektronická komunikace, sociální sítě a svět on-line)

Nedostatky v sociální komunikaci vedou k sociální deprivaci. Podoba komunikace se v posledním desetiletí značně přeměnila vlivem technologií, částečně se totiž přesunula do on-line prostoru v podobě komunikace elektronické. Ať už hovoříme o e-mailu, komunikátorech nebo sociálních sítích typu Facebook a Twitter, s rozvojem informační společnosti nabývají na významu. Facebook v říjnu[43] roku 2009 oznámil překonání 300 milionů celosvětově registrovaných uživatelů a podle jeho zakladatele Marka Zuckerberga jde jen „o začátek cesty, jak propojit celý svět" [Facebook, online]. Ano jde stále o menšinu světové populace, ale například v České republice má již Facebook téměř dva miliony uživatelů a jejich počet dále narůstá. Význam této a podobných sítí i komunikačních nástrojů typu videokonference a

[43] Před dokončením této práce v prosinci téhož roku se již jednalo o 350 milionů uživatelů.

VoIP[44] bude nabývat na síle. Digitálně vyloučeným přitom bude chybět možnost zapojit se a požívat výhody této komunikace, mezi které můžeme jednoznačně zařadit například snadnější přístup k informacím. Ten se ostatně týká on-line obsahu a možností práce s ním jako takovým.

Nejde ale pouze o komunikaci. Do stejné oblasti můžeme zařadit schopnost participovat například na elektronickém nakupování nebo internetovém byznysu jako takovém. Lidé prostřednictvím ICT nejen vykonávají svou práci, ale také shánějí věci a služby nebo se baví. Ve zkratce by se dalo napsat, že se proto část tohoto světa přesouvá do virtuálního prostoru. Čím více občanů bude na tomto virtuálním prostoru participovat, tím složitější bude pro digitálně vyloučené aktivně se účastnit na sociálním životě informační společnosti. Jejich pozici zhorší i to, že v mediálním světě narůstá význam internetu v porovnání s ostatními typy médií.

4.3 Participace na vzdělávání (e-learning)

„Úspěšnost jedince ve společnosti je v současné době (…) stále více podmíněna přístupem k relevantním informacím či znalostním zdrojům, které je možné využívat v různých životních situacích. Valná většina informací a lidského vědění je v současné době buď dostupná výhradně v elektronické podobě, nebo je přinejmenším snadněji přístupná prostřednictvím elektronických sítí. Stejně tak vytváření a distribuce informací se z velké části děje v digitální podobě. Efektivní využívání ICT se tedy stává jednou z podstatných dovedností všech lidí.“ [Zounek 2006: 104]. Podle Zounka může mít „nedostupnost“ technologií v současné době fatální důsledky pro vzdělávací kariéru jednotlivce, podobně jako digitální gramotnost: „Kompetence v oblasti ICT se staly jedním ze stěžejních předpokladů pro plnohodnotný život a uplatnění ve společnosti.“ [Zounek 2006: tamtéž]. Jak už víme, technologie nejsou zdaleka přístupné všem, ať už z hlediska přístupu, nebo schopnosti je efektivně využít. Nic zároveň nenasvědčuje tomu, že by se občané v budoucnosti bez tohoto přístupu a dovedností v oblasti vzdělávání obešli.

V informační společnosti tvoří ICT nejen obsah vzdělávání (jak na počítač), ale především jeho prostředek (počítač jako vyučovací pomůcka, internet jako zdroj informací). V této souvislosti se užívá stále častěji termín e-learning [srovnej Brdička 2003; Punar 2008a]. Jedná se o způsob výuky, který se dramatickou rychlostí šíří nejen v samotných

[44] VoIP (Voice over Internet Protocol) je zkratka užívaná pro přenos hlasu po internetu neboli také telefonování přes internet.

vzdělávacích institucích, ale také v distančním a neformálním vzdělávání i ve vzdělávání dospělých. Jde o trend intenzivně podporovaný Evropskou unií, ale i dalšími státy [Selwyn 2002b]. Například v Kanadě lze vystudovat on-line univerzitu v jakémkoliv věku. Jak víme, především mezi staršími obyvateli jsou a vzhledem k proměnlivosti povahy těchto vědomostí stále budou lidé, kteří na takový typ vzdělání jednoduše nedosáhnou [srovnej Tiene 2002].

Slovy Zounka [2009: 115]: „Digitální propast mezi počítačově zdatnými a počítačově nezdatnými bude mít tendenci se prohlubovat.“ Důvod? Podle Zounkových závěrů z ojedinělého výzkumu mezi českou dospělou populací se mají „počítačově zdatní” dospělí větší tendenci účastnit neformálního vzdělávání než počítačově nezdatní. Nejen formální vzdělávání, ale i to neformální se stává v České republice jednou z determinat digital divide. „Vzdělávání je sice obecně chápáno jako nástroj k uzavírání digitální propasti, zatím, podle mých výsledků, ale není jeho potenciál v ČR využíván. Dokonce může mít vzdělávání i opačný efekt, a to v prohlubování rozdílů mezi dospělými. Tyto nálezy korespondují s teoretickými pohledy na informační společnost či společnost znalostí, které ji charakterizují jako rizikovou, nejistou či křehkou, případně nově sociálně stratifikovanou,“ konstatuje ve své zprávě Zounek [2009: tamtéž]. Ambivalentní povaha ICT je v podkapitole o vzdělávání viditelnější než kdekoliv jinde.

4.4 Participace na občanské společnosti (eGovernment)

Zatímco participace na sociálním životě prostřednictvím technologií může být do značné míry otázkou volby a osobních preferencí, participace „občanská“ představuje pro digitálně vyloučené v informační společnosti nemalý problém. Pod pojmem občanská společnost zde rozumím aktivní participaci na veřejných službách, rozhodování a vládnutí státu. Ten stále intenzivněji přesouvá tyto služby a příležitosti k zapojení občanů do veřejné diskuse právě do virtuálního prostoru. Na webových stránkách ministerstev a politických stran tak naleznete dokumenty a politické strategie, ke kterým se máte vyjádřit, stát s vámi komunikuje prostřednictvím elektronických kontaktních míst, Portálu veřejné správy a datových schránek, které jsou vám ze zákona přidělovány. Mimochodem, všechny tyto příklady jsou z České republiky. V Estonsku, ale i dalších státech pak můžete své veřejné zástupce volit prostřednictvím internetu.

Mezi veřejné služby, v nichž jsou digitálně vyloučení občané významně ohroženi, řadím zejména zdravotnictví. „V blízké budoucnosti mohou technologie způsobit revoluci v tom, jak o sebe lidé pečují a chrání své zdraví,“ píše Bernhardt [2000: 527]. Nejde přitom

pouze o vyhledávání informací o zdraví a zdravotní prevenci na internetu. Týká se to také elektronické komunikace se samotnými lékaři, nebo možností obdržet informace o své anamnéze z elektronických zdrojů.

Míra, do jaké zasáhne tato závažná součást života v informační společnosti digitálně vyloučené, bude záviset zejména na tom, jaké alternativy participace na občanské společnosti jim zůstanou zachovány. V dnešní době samozřejmě není problém to, že by se někdo nemohl zúčastnit volebního hlasování, protože nemá přístup na internet, nebo ho nemůže využívat, ale to se může v budoucnosti změnit, tak jako se již dnes pro mnohé mění dostupnost úřadů a státních úředníků, kteří jsou nahrazováni elektronickými kiosky. Neobávám se přitom, že by měli digitálně vyloučení tyto možnosti zcela ztratit, ale spíše že dojde k jejich výraznému omezení. To bude přirozeně znamenat omezení občanských, politických a sociálních práv digitálně vyloučených jedinců a skupin. Bovens [2002] v této souvislosti očekává debatu nad právem na informace. Podle mého názoru tato debata vyústí v rozvinutých informačních společnostech, podobně jako ve Finsku, v diskuzi nad přístupem k ICT jako občanskému právu.

4.5 Diskuze: Digital divide rozšiřující nebo mizející?

Jak vyplynulo z kapitoly 3, nerovnosti, které charakterizují digital divide, spíše kopírují nerovnosti současné a dále je prohubují prostřednictvím sociální reprodukce a exkluze z informační společnosti. „Je tedy zřejmé, že ti, kdo mají k dispozici odpovídající ICT infrastrukturu a umí pracovat s ICT, mají přístup ke zdrojům informací, vzdělávání, různým službám (nejen komerčním, ale i veřejné správy) a vědění – stávají se ‘informačně bohatými‘ a mohou tak získávat i výraznou výhodu oproti těm, kteří z různých důvodů přístup k prostředkům ICT a službám nemají. Vzniká tak skupina ‚informačně chudých‘ či znevýhodněných. V této souvislosti se hovoří rovněž o ‘vyloučení‘ (exkluzi, někdy také e-exkluzi[45]), jež snižuje nebo dokonce znemožňuje jednotlivcům aktivně se podílet na ekonomice a životě současné společnosti. Digitální propast a exkluze tak může představovat riziko pro společnost vědění a zároveň ohrožení sociální koheze, případně být zdrojem nejistot jednotlivců,“ shrnuje výsledky výzkumů a jejich uplatnění v rámci teorií sociální stratifikace a sociálního vyloučení Zounek [2006: 105-106].

Ohrožení koheze společnosti a prohlubování významu digitálního vyloučení můžeme pozorovat v několika oblastech, kterým se věnovala kapitola 4. Jde o omezení nebo

[45] Anglicky digitally excluded, e-exclusion [srovnej OECD, 2000].

znemožnění participace na trhu práce, na sociálním životě, vzdělávání a veřejném životě. Všechny tyto oblasti procházejí v informační společnosti vývojem, který je bez výjimky staví do pozice částečné závislosti na technologiích. Jinak řečeno, technologie v těchto oblastech nahrazují nebo vytlačují původní „netechnologické“ postupy, které se v nich uplatňovaly před nástupem ICT. Jak jsem ukázal v předchozích podkapitolách, bude tento proces pravděpodobně pokračovat a dále se prohlubovat. Z „normální aktivity“ v jednotlivých sférách života tak budou vyloučeni právě digitálně exkludovaní. Jak víme z předchozí kapitoly 3, jde zejména o jedince a skupiny, které již nějakou formou exkluze či marginalizace postiženi jsou.

Povšimněme si navíc, jak jsou jednotlivé oblasti digitálního vyloučení propojené. Pokud nemá jedinec přístup ke zdrojům, má větší tendenci být digitálně vyloučený a tím také menší pravděpodobnost sehnat dobrou práci a plnohodnotně participovat na sociálním životě. To se stát snaží řešit zpřístupněním technologií a vzděláváním. Čím lepší vzdělání tak má, tím lepší přístup a dovednosti v oblasti ICT jsou mu garantovány. Znamená to opět, že jedinci s nižším vzděláním mají menší šance plného zapojení do „digitálního světa“. Aby toho nebylo málo, tak čím delší dobu budou mít po dokončení formálního či neformálního vzdělávaní, tím více se bude jich vyloučení prohlubovat, protože pravděpodobně nebudou schopni držet krok s rapidním vývojem technologií. Tedy pokud jsou sociálně vyloučení, případně marginalizovaní na špatné straně digitální propasti, je to důležité, protože se jejich deprivace pravděpodobně bude více prohlubovat.

Jak se dalšímu rozšiřování a prohlubování digital divide vyhnout? I proto, že ICT vyžadují neustálou obměnu a tzv. upgrady (přechod na vyšší verze) a tím i nové znalosti, nepředpokládám, že by to bylo zcela možné. Zaváděním ICT a podporou byznysu v této oblasti je možné poměrně efektivně uzavírat primární digital divide. Vlády a další instituce se o to snaží prostřednictvím programů, které slouží ke zpřístupnění technologií. Příkladem mohou být iniciativy zavádění internetového připojení do odlehlých oblastí, budování komunitních internetových center nebo zavádění dostupného internetu na veřejná místa, jako jsou knihovny, úřady a další instituce.

V oblasti sekundární digital divide se současné aktivity soustředí především na zavádění ICT do vzdělávacích institucí a vzdělávání obecně s důrazem na učení efektivního využívání technologií. Při adresování podobných programů a veřejných prostředků do této oblasti by se podle mého názoru mělo přihlížet zejména k sociálním skupinám, které jsou digitálním vyloučením ohrožené.

Na závěr se tedy nabízí důležitá otázka. Jaká je situace v České republice? Jsou naši občané ohroženi digital divide? A pokud ano, má tento fenomén v České republice výraznější podobu, než je tomu v ostatních zemích nebo naopak? A které skupiny jsou případně v Česku ohroženy plíživou marginalizací? Na tyto otázky se snažím odpovědět v příloze č. 1 prostřednictvím analýzy dostupných dat. Výsledky nejsou příliš povzbuzující. Ačkoliv udělala Česká republika výrazný pokrok v rozvoji informační společnosti, digitální rozdělení mezi ohroženými skupinami a zbytkem populace se spíše zvětšilo, než zmenšilo. Rozvoj infrastruktury ani vzdělávací programy nepomohly narovnat rozdíly mezi méně a více vzdělanými a ekonomicky aktivními a neaktivními, ty se totiž naopak v posledních letech zvětšily. Ačkoliv lze s dalším rozvojem informační společnosti očekávat uzavírání primární digital divide, ani zdaleka nemůžeme vyjádřit tuto naději u sekundární digital divide. Spíše než zmizení fenoménu digital divide tak můžeme očekávat jeho rozšíření ve smyslu vnímání digital divide jako problému. Marginalizovaní a vyloučení se stanou pro informační společnost ještě větší přítěží, protože do velké míry nebudou schopni plně participovat na informační společnosti, a stanou se její výraznou brzdou. Další rozvoj informační společnosti naopak bude tyto skupiny dále tlačit na její okraj.

ZÁVĚR

Koncept informační společnosti je do značné míry založen na zavádění technologií do různých sfér lidského života. Spolu s cíleným rozvojem tohoto konceptu tedy dochází také k šíření technologií a posilování jejich role ve společnosti. Příkladem může být zvyšování požadavků na využívání ICT v zaměstnání, částečné nahrazení reálné komunikace komunikací virtuální, realizace vzdělávacího procesu prostřednictvím technologií nebo zavádění ICT jako zprostředkovatele mezi občanem a státem. Rozvoj informační společnosti ovšem nemusí nutně znamenat pouze kýžený ekonomický úspěch. Přináší s sebou totiž také řadu pro lidstvo nových fenoménů, kterým je třeba věnovat patřičnou pozornost.

Jedním z takových fenoménů je digital divide. Tedy rozdělení mezi těmi, kdo mají přístup k ICT, a těmi, kdo ho nemají (primární digital divide), respektive mezi těmi, kdo je dovedou efektivně využívat, a těmi, kdo to nedokážou (sekundární digital divide). Ukázalo se, že na špatnou stranu digitální propasti, nebo spíše na její dno, spadají ti, kteří jsou již nějakým způsobem ze společnosti vyloučeni. Špatnou stranou je přitom míněna nemožnost nebo neschopnost technologie využívat a stojí na ní sociální skupiny z vyloučených geografických oblastí, ženy, minoritní rasy a etnika, staří, nevzdělaní a chudí. Digital divide se stává seriozní dimenzí sociální exkluze, která s rozvojem informační společnosti nabývá na důležitosti. Digitálně vyloučení nemohou plně participovat na novém typu společnosti. Digitální vyloučení přitom prohlubuje a reprodukuje existující nerovnosti.

Technologie hrají v moderní společnosti ambivaletní roli. Jejich využívání plní v informační společnosti funkci inkluzivní a stejně tak mohou fungovat jako nástroj exkluze. Jak můžeme pozorovat na příkladu České republiky, digital divide se v této fázi rozvoje informační společnosti spíše rozšiřuje, než aby mizela, a to navzdory zvýšené pozornosti politiků a realizaci cílených opatření. Různé státy se od sebe liší v intenzitě, jakou digital divide postihuje určité sociální skupiny, nicméně se neliší v obecných trendech tohoto fenoménu. Jak jsem v textu několikrát doložil, je nepravděpodobné, že by se digital divide v nejbližších desetiletích podařilo zcela uzavřít. Mají tedy aktivní snahy o její uzavírání smysl?

Touha po rozvoji informační společnosti, která má být inkluzivní a nikoliv exkluzivní, velí odpovědět ano. Ačkoliv lze připustit polemiku se směřováním této společnosti a jejími rysy, nelze ji odpojit od fatální závislosti na technologiích. Fenomén digital divide je tak vhodné nadále podrobně mapovat, sledovat a vytvářet podmínky pro to, aby ICT plnily ve

společnosti roli inkluzivní a nikoliv exkluzivní. Není to jen otázka ekonomického úspěchu jednotlivých národů, ale také svobody každého jednotlivce, který bez možnosti získávat informace a realizovat požadavky prostřednictvím technologií v moderním světě ztrácí svou svobodu.

BIBLIOGRAFIE

Angus, L, Snyder, W. Sutherland-Smith. 2004 „ICT and Educational (Dis)Advantage: Families, Computers and Contemporary Social and Educational Inequalities.“ *British Journal of Sociology of Education* 25 (1): 3-17.

Arquette, T. J. 2002. *Social discourse, scientific method, and the digital divide: Using the Information Intelligence Quotient (IIQ) to generate a multi-layered empirical analysis of digital division.* Dissertation at Northwestern University. USA: Evanston.

Attewel, P. 2001. „The first and the second digital divides.“ *Sociology of Education* 74 (3): 252-259.

Baudrillard, J. 1983. In The Shadow of the Silent Majority, or, the End of the Social and Other Essays. New York: Semiotext(e).

Bell, D. 1973. *The Coming of Post-industrial society. A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.

Bernhardt, J. M. 2000. „Health Education and the Digital Divide: Building Bridges and Filling Chasms.“ *Health Education Research* 15 (5): 527-531.

Bernstein, B. 1971. *Theoretical Studies Towards A Sociology Of Language.* London: Routledge & Kegan Paul.

Bertot, J. C. 2003. „The Multiple Dimensions of the Digital Divide: More than the Technology 'Haves' and 'Have Nots'.“ *Government Information Quarterly* 20 (2): 185-91.

Blau, A. 2002. „Access Isn't Enough: Merely Connecting People and Computers Won't Close the Digital Divide.“ *American Libraries* 33 (6): 50-52.

Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání.* Praha: Karolinum.

Bovens, M. 2002. „Information Rights: Citizenship in the Information Society.“ *Journal of Political Philosophy* 10 (3): 317-341.

Bowie, N., A. 2000. „The digital Divide: Making Knowledge Aviable in a Global Context.“ Pp. 37-50. In OECD. *Learning to Bridge the Digital Divide*. Paris: OECD Publishing.

Brdička, B. 2003. *Role internetu ve vzdělávání.* Kladno: Aisis.

Brock, A. 2006. „A Belief in Humanity is a Belief in Colored Men: Using Culture to Span the Digital Divide.“ *Journal of Computer-Mediated Communication* 11 (1): 357-374.

Calabrese, A. 1999. „The information age according to Manuel Castells.“ *Journal of Communication* 49 (3): 172-186.

Carvin, A. 2006. „The Gap.“ *School Library Journal.* 42 (3): 70-72.

Castells, M. 1996. *The Information Age : Economy, Society and Culture.* Vol. 1. Oxford: Blackwell.

Castells, M. 1997. *The Information Age : Economy, Society and Culture.* Vol. 2. Oxford: Blackwell.

Castells, M. 1998. *The Information Age : Economy, Society and Culture.* Vol. 3. Oxford: Blackwell.

Castells, M. 2000. *The rise of the network society.* Oxford & Malden, Mass: Blackwell Publishers.

Cisler, S. 2000. *Hot Button: Online Haves vs. Have-Nots* [online]. San Jose Mercury News 1. 15. 2000. [cit. 26. 3. 2009]. Dostupný z <http://www.athenaalliance.org/rpapers/cisler.html>.

Clark, CH., P. Gorski. 2001. „Multicultural Education and the Digital Divide: Focus on Race, Language, Socioeconomic Class, Sex, and Disability." *Multicultural Perspectives* 3 (3): 39–44

Compaine, B. M. (ed.). 2001. *The digital divide. Facing a crisis or creating a myth?* Cambridge: MIT Press.

Cooper, J. 2006. „The digital divide: the special case of gender." *Journal of Computer Assisted Learning* 22 (5): 320-334.

ČSÚ (Český statistický úřad). 2005. *Výsledky šetření o využívání informačních a komunikačních technologií v domácnostech a mezi jednotlivci v roce 2005* [online]. [cit. 10. 4. 2009]. Dostupné z <URL: http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/9603–05>.

ČSÚ. 2006. Informační a komunikační technologie v domácnostech a jejich využívání jednotlivci v ČR v roce 2006 [online]. [cit. 10. 4. 2009]. Dostupný z < http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/p/9701-06>.

ČSÚ. 2006b. e-Skills [online]. [cit. 10. 4. 2009]. Dostupný z < http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/e_skills>.

Demunter, CH. 2006. How skilled are Europeans in using computers and the Internet? In *Statistics in focus* 17. Luxembourg: European Communities.

Dijk, J., K. Hacker. 2003. „The Digital Divide as a Complex and Dynamic Phenomenon." *The Information Society* 19 (4): 315–326.

Dimaggio, P., E. Hargittai. 2001. *From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use as Penetration Increases*. Princeton: Center for Arts and Cultural Policy Studies.

eEurope 2005: An information society for all. 2002 [online] Luxembourg: European Communities. [cit. 23. 2. 2009] Dostupný z <http://europa.eu.int/information_society/eeurope/2002/news_library/documents/eeurope2005/eeurope2005_en.pdf>.

(EC) European Communities, Brussels 2005. *eInclusion revisited: The Local Dimension of the Information Society* [online] Brussels: Commision. [cit. 17. 5. 2006]. Dostupný z < http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/itemdetail.cfm?item_id=1706&utm_campaign=isp&utm_medium=rss&utm_source=newsroom&utm_content=tpa-40>.

Eurydice - the information network on education in Europe. 2001. *Key Data on Information and Communication Technology in Schools in Europe.* Brusel: Benelux Press.

Eurydice - the information network on education in Europe. 2005. *How Boys and Girls in Europe Are Finding Their Way with Information And Communication Technology?* Brusel: Benelux Press.

Farmer, L. S. J. 2001. „Digital divide or digital inclusion.“ *CSLA Journal* 25 (1): 33-36.

Ford, D. L., L. G. Whaley. 2003. „The Digital Divide and Managing Workforce Diversity: A Commentary.“ *Applied Psychology: an International Review* 52 (3): 476–485.

Grubesic, T. H., A. T. Murray. 2001. „Constructing the divide: Spatial Disparities in Broadband Access.“ *Papers in Regional Science* 81 (2): 197-221.

Gurstein, M. 2003. *Effective Use: A Community Informatics Strategy Beyond the Digital Divide.* Paper for World Summit on the Information Society (WSIS).

i2010 – evropská informační společnost pro růst a zaměstnanost. 2005. [online]. Brusel: Rada Evropské Unie. [cit. 30. 7. 2009]. Dostupný z <http://web.mvcr.cz/archiv2008/micr/eu/i2010.htm>.

Jackson, L. A., K. S. Ervin. 2001. „The Racial Digital Divide: Motivational, Affective, and Cognitive Correlates of Internet Use.“ *Journal of Applied Social Psychology* 31 (10): 2019-2046.

James, J. 2001. „The global information infrascructure revisited. *Third World Quartely* 22 (4): 813-822.

Judge, S., Puckett, K., B. Cabuk. 2004. „Digital equity: New Findings from the Early Childhood Longitudinal Study.“ *Journal of Research on Technology in Education* 36 (4), 2004, s. 383-396.

Klaus, V. 2006. *Rozhovor: Václav Klaus pro Učitelský zpravodaj* [online]. Učitelský zpravodaj. [cit. 5.9.2006]. Dostupný z <http://neviditelnypes.zpravy.cz/rozhovor-vaclav-klaus-pro-ucitelsky-zpravodajfrn/p_spolecnost.asp?c=A060904_113914_p_spolecnost_wag>.

Korupp, S. E., M. Szydlik. 2005. „Causes and Trends of the Digital Divide.“ *European Sociological Review* 21 (4): 409-422.

Kvasny, L. 2005. „The Role of the Habitus in Shaping Discourses about the Digital Divide.“ *Journal of Computer-Mediated Communication* 10 (2): nestránkováno.

Lévy, P. 2000. *Kyberkultura.* Praha: Karolinum.

Light, J. S. 2001. „Rethinking the digital divide.“ *Harvard Educational Review* 71 (4): 709-735.

Lisabonská strategie (obsah). 2000. [online]. Brussels: Commision. [cit. 24. 2. 2009]. Dostupný z <http://ec.europa.eu/ceskarepublika/abc/policies/art2377_cs.htm>.

Liu, M. CH., G. San. 2006. „Social Learning and Digital Divides: A Case Study of Internet Technology Diffusion.“ *Kyklos* 59 (2): 307-321.

Mareš, P. 2000. „Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení.“ *Sociologický časopis* 36 (3): 285-297.

Mareš, P. Sirovátka, T. 2008. „Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda.“ *Sociologicky časopis* 44 (2): 271-294.

Matějů, P. (ed.). 2006. *Nerovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České Republice.* Praha: Academia.

Masuda, Y. 1981. *The Information Society as Postindustrial Society*. Bethesda MD: World.

May, CH. 2002. *The Information Society: A Sceptical View.* Cambridge: Polity.

Mayhew, S. 2004. "information society" *A Dictionary of Geography* [online]. Oxford University Press, Oxford Reference Online. Masaryk University [cit. 17. 2. 2007] Dostupný z <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t15.e1665>.

McKean, E. (ed.) 2005. *The New Oxford American Dictionary*, second edition [online]. Oxford: Oxford University Press. [cit. 17. 2. 2007] Dostupný z <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t183.e21150>.

Merton, R. 1936. „The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action.“ *American Sociological Review* 1 (6): 894-904.

MI ČR. 2005. *Ministerstvo informatiky a rozvoj informační společnosti v České republice*. Třetí vydání [online] Praha: Ministerstvo informatiky České republiky, 2005. [cit. 17. 6. 2006] Dostupné z: <http://www.micr.cz/images/dokumenty/Micr_brozura_CZ.pdf>.

Milheim, K. L. 2006. „Not Just an Access Issue: Further Analysis of the Digital Divide from a Socioeconomic Perspective.“ *EBSCO Online Submission*: 2-17.

Natriello, G. 2001. „Bridging the Second Digital Divide: What Can Sociologist of Education Contribute?“ *Socilogy of education* 74 (3): 260-265.

Neef, D. 1998. *A Little Knowledge Is a Dangerous Thing. Understanding Our Global Knowledge Economy.* Boston: Butterworth-Heinemann.

Negroponte, N. 2001. *Digitální svět*. Praha: Management Press.

Nora, S., A. Minc. 1980. *The Computerisation of Society.* Cambridge MA: MIT Press.

Norris, P.. 2001. *Digital Divide*: *Civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide.* Cambridge; New York: Cambridge University Press.

NTIA (National Telecomunications and Information Administaration unit). 1999. *Falling Trough the Net: Defining the Digital Divide.* Washington: U. S. Departement of Commerce.

Oder, N. 2002. „Benton : Feds Retreat from Fighting Digital Divide.“ *Library Journal* 127 (5): 16.

OECD. 2000. *Learning to Bridge the Digital Divide.* France: OECD Publications.

OECD. 2002. „OECD Information technology outlook ICTs and the Information Economy 2002 Edition - ICT diffusion and the digital divide.“ Pp. 515-619 In *OECD Social Issues/Migration/Health*. France: OECD Publications.

OECD. 2005. *Understanding the Digital Divide.* France: OECD Publications.

OECD. 2006. *Are Students Ready for a Techology-Rich World? What PISA Studies Tell Us.* France: OECD Publications.

Payton, F., C. 2003. „Rethinking the Digital Divide.“ *Communications of the ACM* 46 (6): 89-91.

Petrusek, M. 2006. *Společnosti pozdní doby.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Punar, T. 2008a. *ICT ve vzdělávání pod tlakem informační společnosti. Zavádění ICT do vzdělávacích systémů.* Magisterská diplomová práce. UK FF Brno. Brno: Masarykova Univerzita.

Punar, T. 2008b. *Digital Divide in the Information Society Innovative, dynamic and excluding Europe?* [online] Final paper for international course Challenges of a new Europe held in Dubrovnik, spring 2008. [cit. 28.6. 2009] Dostupný z <http://www.inclusionexclusion.nl/site/?Previous_editions:Edition_2008:Papers_Participant>.

Regulation No 808/2004. Nařízení evropského parlamentu a rady (ES) č. 808/2004. 2004. Busel: Evropský parlament.

Rodrigues, M. 2002. „The Knowledge Revolution: Old Myths and New Opportunities in a Networked Society.“ Paper presented at Conference Social and Human Capital in the Knowledge Society: Policy Implications. Brussels, October 28 and 29, 2002.

Selwyn, N. 2002. „E-stablishing’ an Inclusive Society? Technology Social Exclusion and UK Government Policy Making.“ *Journal of Social Policy* 31 (1): 1-20.

Selwyn, N. 2002b. „Rethinking the Digital Divide in Adult Education.“ *Adults Learning (England)* 13 (10): 24-26.

Schment, J. R. 2001. "Information Society" *The Oxford Companion to the Politics of the World* [online]. Joel Krieger, ed. Oxford University Press Inc. 2001. Oxford Reference

Online. Oxford University Press. Masaryk University. [cit. 17. 2. 2009] <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t121.e0349>.

(SIKP) *Statní informační a telekomunikační politika*. 2004. Praha: MICR.

(SIP) *Státní informační politika – cesta k informační společnosti*. 1999. Praha: ÚSIS.

Smith, S. M. 2005. „The Digital Divide: Gender and Racial Differences in Information Technology." *Information Technology, Learning, and Performance Journal* 23 (1): 13-23.

Soete, L. 2001. „ICTs, Knowledge Work and Employment: The Challenges to Europe." *International Labour Review* 140 (2): 143-163.

Strategie rozvoje služeb pro „informační společnost". 2008. Praha: MICR.

Šafr, J. Bayer, I, M. Sedláčková. 2008. „Sociální koheze. Teorie, koncepty a analytická východiska" *Sociologický časopis* 44 (2): 247–269.

Šmahel, D. 2006. *Digital divide: srovnání ČR a USA*. [online]. ISDN server, 2006. [cit. 16. 6. 2006]. Dostupný z: < http://www.isdn.cz/clanek.php?cid=7802>.

The Economist. 2008. *Zpráva Economist Intelligence Unit* [online]. [cit. 28. 8. 2007]. Dostupný z < http://graphics.eiu.com/upload/Intel_Digital_Divide.pdf>.

The Gully. 2001. *Chairman Mike and the Digital Divide* [online]. [cit. 5. 8. 2008] Dostupný z < http://www.thegully.com/essays/US/politics_2001/010212powell_fcc.html>.

Tiene, D. „Addressing the Global Digital Divide and Its Impact on Educational Opportunity." *Educational Media International* 39 (3-4): 211-222.

Toffler, A. 1981. *The Third Wawe*, New York: Bantam Books.

Toffler, A., Tofflerová, H. 2001. *Nová civilizace :třetí vlna a její důsledky*. Praha: Dokořán.

U. S. Department of Commerce. 2002. *A Nation Online: How Americans Are Expanding Their Use of the Internet.* [online]. [cit. 3. 9. 2009] Dostupný z <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/dn/nationonline_020502.htm>.

U. S. Department of Commerce. 2003. *Falling Through the Net: Toward Digital Inclusion* [online]. [cit. 3. 9. 2009] Dostupný z < http://search.ntia.doc.gov/pdf/fttn00.pdf>.

Valentine, G., Holloway, S., N. Bingham. 2002. „The Digital Generation?: Children, ICT and the Everyday Nature of Social Exclusion." *Antipode* 34 (2): 296-315.

Veselý, A. 2004. „Společnost vědění jako teoretický koncept." *Sociologický časopis 40* (4): 433-446.

Virilio, P. 2004. *Informatická bomba.* Červený Kostelec: Pavel Mervart.

Vodos, L. 2007. „The farmer, the worker and the MP. The digital divide and territorial paradoxes in Switzerland.“ *GeoJournal* 68 (1): 83-92.

Warschauer, M. 2003. „Dissecting the ‘Digital Divide‘: A Case Study in Egypt.“ *The Information Society* 19 (4): 297-304.

Webster, F. 2006. *Theories of the information society*. London: Routlege.

Zlatuška, J. 1997. *Vzdělání pro informační společnost* [online]. [cit. 28. 8. 2007]. Dostupný z <http://www.fi.muni.cz/~zlatuska/papers/rufis-c1-zlatuska.html>.

Zounek, J. 2006. „ICT, digitální propast a vzdělávání dospělých: socioekonomické a vzdělávací aspekty digitální propasti v České republice.“ Pp. 101 – 1118 In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, Studia Paedagogica U 11*. Brno: Masarykova univerzita.

Internetové zdroje:

ČSÚ – Český statistický úřad, Informační technologie
www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/informacni_technologie_pm

Digitaldivide.net – Internetový projekt pro zužování digital divide (fakta, výzkumy, data, odkazy)
www.digitaldivide.net

Eurostat – Evropský statistický úřad
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/

Evropská informační společnost – tematický portál
http://ec.europa.eu/information_society

Facebook – internetová sociální síť
www.facebook.com

G8 Digital Opportunity Task Force (DOT Force) – snaha nejvyspělejších zemí o zúžení digital divide
http://www.g8.utoronto.ca/conferences/2004/indiana/papers2004/hart.pdf

ChannelWorld – projekt pro prodejce, dodavatele služeb a profesionály v nepřímém prodejním kanálu ICT a CE
www.channelworld.cz

Information for Developement – program Světové banky na zúžení digital divide
www.infodev.org

MIČR – Výzkum informační gramotnosti
www.micr.cz/statistiky/default.htm

Národní program počítačové gramotnosti
http://web.mvcr.cz/archiv2008/micr/nppg.html

OLPC – stránky projektu One Laptop per Child
www.laptop.org/en

PISA study – stude OECD PISA
www.pisa.oecd.org/pages/0,2966,en_32252351_32235731_1_1_1_1_1,00.html

Rada vlády pro informační společnost
http://www.mvcr.cz/clanek/egovernment-rada-vlady-pro-informacni-spolecnost-dokumenty.aspx

The Gully Online Magazine
www.thegully.com

Twitter – internetová sociální síť
www.twitter.com

United Nations Information and Communication Technologies Task Force
http://www.unicttf.org

World Summit on Information Society, WSIS
www.itu.int

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Všechny tabulky a grafy jsou obsaženy v příloze 1.

TABULKY

Tabulka 1: Počítač a internet v českých domácnostech (podíl z počtu domácností příslušné skupiny v %)… str. 61

Tabulka č. 2: Kopírování/ přesouvání souborů/složek podle vybraných socio-demografických ukazatelů (% z celkového počtu jednotlivců v dané socio-demografické skupině ve sledované zemi, rok 2007) … str. 69

GRAFY

Graf č. 1: Procento uživatelů osobního počítače, podle pohlaví a věku… str. 63

Graf č. 2: Procento uživatelů internetu, podle pohlaví a věku… str. 63

Graf č. 3: Procento domácností s připojením k internetu - údaje za rok 2008… str. 65

Graf č. 4: Procento uživatelů internetu ve věku 16-74 let - údaje za rok 2008… str. 66

Graf č. 5: Stupeň znalosti práce s internetem podle hlavních věkových skupin, 2007 (v % z celkové populace) … str. 67

Graf č. 6: Muži a ženy ve věku 25 až 54 let s vybranými IT znalostmi, 2007 (% z mužů/žen ve věku 25-54) … str. 68

JMENNÝ REJSTŘÍK

Agnus, 15, 56
Arquette, 9, 14, 18, 56, 57
Attewel, 13, 14
Baudrillard, 7
Bayer, 29
Beck, 29
Bell, 2
Benedetto, 12
Bernhardt, 31, 38
Bernstein, 31
Bertot, 10, 15
Bingham, 34
Blau, 15
Bourdieu, 31
Bovens, 38
Bowie, 10, 22
Brdička, 1, 2, 36, 56
Brock, 16, 25
Cabuk, 9, 32
Calabrese, 7
Carvin, 12, 16, 18, 25, 27, 28
Castells, 4, 6, 7
Cisler, 10, 11
Clark, 31, 32
Compaine, 9, 16, 27, 28
Cooper, 24
ČSÚ, 6, 20, 56
Demunter, 15, 26, 30, 57
Dijk, 13, 14, 16, 26, 29
DiMaggio, 14
EC, 29
eEurope, 13
Ervin, 25
Eurydice, 1, 20, 24, 56
Eusostat, 30
Farlie, 25
Farmer, 15, 24, 26, 28
Ford, 35
Giddens, 29
Gorski, 31, 32
Grubestic, 22
Gurstein, 1, 13, 14
Habermas, 29
Hacker, 13, 14, 16, 26, 29
Hammond, 11
Hargittai, 14
Holloway, 34
i2010, 5, 13, 55
Jackson, 25
James, 16
Judge, 32
Klaus, 3
Korupp, 14, 23, 28, 31, 32
Kvasny, 32
Lévy, 8
Light, 11, 12, 16
Lui, 28, 29
Mareš, 12, 20, 21, 30, 34, 35
Marshall, 4
Masuda, 3
Matějů, 31, 65
May, 7, 8
Mayhew, 4
McKean, 9
Merton, 9
MI ČR, 55
Milheim, 32
Minc, 3
Murray, 22
Natriello, 13, 32
Neef, 5
Negroponte, 4, 6
Nora, 3
Norris, 21
NTIA, 9, 12, 20, 27
Oder, 17
OECD, 5, 9, 12, 20, 21, 38, 56
Payton, 31
Petrusek, 8
PISA, 65
Powell, 17
Puckett, 9, 32
Punar, 1, 2, 8, 36
Rodrigues, 3
San, 28, 29
Scott, 4
Sedláčková, 29
Selwyn, 29, 31, 37
Schment, 6
SIKP, 55
SIP, 5, 55
Sirovátka, 12, 20, 21, 30, 34
Smithová, 24
Snyder, 15, 56
Soete, 35
Sutherland-Smith, 15, 56

Szydlik, 14, 23, 28, 31, 32
Šafr, 29
Šmahel, 1, 55
The Guly, 17
Tiene, 37
Toffler, 3, 4, 6
Tofflerová, 3
U. S. Department of Commerce, 12, 14, 18, 20, 29
Valentine, 34
Veselý, 1, 4
Virilio, 7
Vodos, 23, 57
Warschauer, 10
Whaley, 35
Zlatuška, 3
Zounek, 30, 36, 37, 38, 56

Anotace

Tato práce je věnována konceptu informační společnosti a fenoménu digital divide, který se stává celospolečenským tématem. Cílem práce je teoretický rozbor obou konceptů ze sociologického hlediska. Na digital divide je nahlíženo jako na produkt informační společnosti, jenž se prosazuje jako nový stratifikační koncept na politické i akademické úrovni a postihuje zejména skupiny a jedince, kteří jsou již nějakým způsobem ze společnosti vyloučeni. Digitální vyloučení ovlivňuje zejména ekonomická aktivita, vzdělání a věk. Práce se zabývá také důsledky rozvoje informační společnosti pro tyto skupiny. Sekundární analýza empirických dat je obsažena zejména v kapitole mapující skupiny postižené digitálním vyloučením a následně v příloze práce, která se zaměřuje na rozbor situace v České republice a její srovnání s dalšími zeměmi. Digital divide se projevuje jako fenomén multidimenzionální a v čase proměnlivý, v informační společnosti kopíruje a dále prohlubuje existující sociální nerovnosti. Digital divide je přítomná také v České republice. Ve srovnání s dalšími zeměmi kopíruje známé trendy, nicméně digitální vyloučení je zde v některých ohledech výraznější, než je tomu u průměru zemí Evropské unie.

Klíčová slova: informační společnost, informační a komunikační technologie, ICT, digital divide, digitální propast, digitální rozdělení, sekundární digital divide, počítačová gramotnost, sociální exkluze, digitální exkluze, digitální vyloučení, digitální kapitál

Abstract

This paper deals with information society concept and digital divide phenomenon, which occurs in current society as a key topic. The goal of this work is theoretical analyses of both of the concepts from sociological point of view. The digital divide is viewed as product of information society. This product works as a new stratification concept and affects mainly social groups and individuals already excluded from the society. Digital exclusion is connected mainly with variables as economic activity, education and age. Paper also deals with effect of development of information society for those groups. Secondary analysis of empirical data is used for mapping groups affected by digital division and also for description of situation in the Czech Republic and comparison with other countries. Digital divide occurs

as multidimensional phenomenon, which changes in time. Within information society digital divide copies and deepens current social inequalities. Digital divide is also present in the Czech Republic. In comparison with other countries digital divide in the Czech Republic copies well known trends, but in some aspect is much deeper than is average of EU countries.

Key words: information society, information and communication technologies, ICT, digital divide, digital gap, digital division, secondary digital divide, computer literacy, social exclusion, digital exclusion, digital capital

Příloha č. 1: DIGITAL DIVIDE V ČESKÉ REPUBLICE

Stejně jako se týká České republiky rozvoj informační společnosti, není pochyb o tom, že se jí týká i fenomén digital divide. Mezi výzkumné otázky této práce ovšem patří následující dvě: Jak si stojí Česká republika v porovnání s ostatními zeměmi z hlediska přítomnosti fenoménu digital divide? A také: Zda a případně kdo je v České republice digital divide ohrožen? Odpovědí na ně nemůže být prosté konstatování, že se digital divide České republiky týká, protože v ní dochází k rozvoji informační společnosti. Je třeba blíže prozkoumat, jak je digital divide popsána v aktuální literatuře a jak je její hloubka vyjádřena statisticky.

Pro statistickou část na základě teoretického konceptu v předchozích kapitolách rovněž formuluji tři hypotézy: 1) V České republice existuje fenomén digital divide; 2) Rozsah digital divide v České republice se liší od ostatních zemí; 3) Digital divide znevýhodňuje pouze některé sociální skupiny, a to zejména ty, které jsou již sociálně vyloučené. Před vyhodnocením těchto hypotéz věnuji nicméně dvě kapitoly samotnému přenosu konceptu digital divide do českého prostředí a nezbytné metodologické přípravě, kterou bude v tomto případě hledání vhodných indikátorů pro měření digital divide.

Digital divide jako celospolečenské téma

V souvislosti s rozvojem ICT a zejména se zvyšující se dostupností internetu se problém digitální propasti logicky objevil i v České republice. Dokonce už více než deset let starý dokument *Státní informační politika – cesta k informační společnosti* [SIP 1999] upozorňuje na „negativní sociální důsledky technologického rozvoje, které mají tendenci podílet se na zvětšování sociálních rozdílů ve výrazné závislosti na kvalifikaci pracovní síly."

Navazující dokument *Státní informační a komunikační politika* z roku 2004 již operuje přímo s termínem digital divide. Jedním z velmi důležitých úkolů vlády je boj proti tomuto nebezpečí „formou odstraňování překážek a podporou možností celoživotního vzdělávání v oblasti informační gramotnosti pro nejširší vrstvy obyvatelstva" [SIKP 2004: 13].

Také díky těmto dokumentům byla v následujících letech věnována problematice digital divide větší pozornost, což umožnilo vznik dalších strategických politických plánů a hlavně empirických šetření [např. Šmahel 2005, 2006; MI ČR 2005]. V posledních čtyřech letech se ovšem v oblasti koncepčních dokumentů k rozvoji informační společnosti ze strany vlády příliš nekonalo a tím se utlumil i systematický zájem o fenomén digital divide na vládní

úrovni. O příčinách se můžeme spíše dohadovat, nicméně svou roli jistě sehrálo zrušení Ministerstva informatiky, které tyto koncepty sestavovalo a dále naplňovalo. K tomu došlo v roce 2007 a kompetence Ministerstva přešly zejména na Ministerstvo vnitra a částečně i na další resorty. Ministerstvo vnitra se přitom zaměřilo především na realizaci konkrétních kroků eGovernmentu jako spuštění datových schránek nebo rozvoj Czech Pointů[46]. Úlohu vizionáře na sebe pak měl převzít nový poradní orgán vlády tzv. „Rada vlády pro informační společnost". Jejím jediným produktem za poslední dva roky je dokument Strategie rozvoje služeb pro „informační společnost" [2008], který je velmi skromný jak z hlediska vizí, tak z pohledu formulování konkrétních kroků pro jejich naplnění. Fenomén digital divide se v této koncepci již vůbec nezmiňuje. Neznamená to ale, že by se mu vláda nemusela věnovat. Digital divide totiž nadále zůstává v zorném poli Evropské unie [srovnej například i2010 2010]. V roce 2006 EU podtrhla význam elektronické inkluze (eInclusion) a zavázala se pod záštitou ministerské deklarace z Rigy zmenšit do roku 2010 digitální propast na polovinu. V současné době tak probíhá v různých částech Evropy několik stovek státem podporovaných programů eInclusion, které na lokální úrovni podporuje také Ministerstvo vnitra České republiky.

Od konce devadesátých let do současnosti v České republice proběhlo několik plošných akcí s cílem zlepšit dovednosti ovládat počítač (včetně vyhledávání informací) a zvýšit tak využívání počítačů. Jako příklad je možné uvést Národní program počítačové gramotnosti nebo plošné školení učitelů v rámci Státní informační politiky ve vzdělávání. Poměrně velké množství škol i jiných institucí (zejména v privátní sféře) nabízí širokou škálu školení a dalšího vzdělávání v oblasti ICT. Právě programy eInclusion jim přitom pomáhají s financováním těchto aktivit.

Zatímco na vládní úrovni prošel zájem o digital divide určitým vývojem, který poznamenal vývoj politické situace v zemi, na úrovni české akademické obce se této problematice příliš zájmu nedostalo. Až na ojedinělé zmínky [Brdička 2003] a tematicky související studie [Zounek 2006] se pozornost sociálních vědců zaměřovala spíše na obecný koncept informační společnosti, než na systém nově vznikajících nerovností založených na přístupu a využívání ICT. Znamená to, že v Česku není velké procento lidí, kteří nemají k technologiím přístup, nebo s nimi nedovedou nacházet? Pravděpodobně ne. V následujících podkapitolách se proto věnuji analýze dostupných statistik a snažím se odpovědět na otázku,

[46] Elektronické kiosky, jejichž prostřednictvím mohou občané komunikovat se státem a řešit elektronicky svou agendu.

jak si stojí Česká republika v porovnání s ostatními zeměmi z hlediska přítomnosti fenoménu digital divide a zda případně kdo je v České republice digital divide ohrožen.

Jak se měří digital divide

Zatímco pro měření míry rozvoje informační společnosti se využívá celá řada indikátorů[47], jejichž validita i reliabilita může být předmětem sporů, v případě měření digital divide je situace o něco málo snazší.

Jak jsem již uvedl dříve, cílem této práce není zabývat se podrobněji přístupy, metodami a nástroji měření digital divide. Těm se ostatně věnují mnozí jiní [srovnej Arquette 2002]. Dříve než přejdu ke konkrétním statistikám popisujícím situaci v České republice, považuji nicméně za důležité, zmínit alespoň některé přístupy měření a indikátory, které jsou k popisu digital divide využívány.

Sociologie tradičně dělí metodologický přístup ke zkoumání sociální reality na kvalitativní a kvantitativní. Ačkoliv ve studiích zaměřených na digital divide najdeme i kvalitativní metody zkoumání [srovnej Agnus, Snyder a Sutherland-Smith 2004][48], kvantitativní metody naprosto dominují. Ke sběru informací o kvalitě ICT infrastruktury se obvykle využívají statistická šetření, přičemž dotazování probíhá obvykle v samotných domácnostech [ČSÚ 2005], školách [Eurydice 2001 a 2005], případně na úrovni regionů a států [OECD 2000, 2002, 2005].

Statistické indikátory využívané pro popis digital divide, můžeme rozdělit do tří kategorií dle oblasti, na kterou se zaměřují. Jde o infrastrukturu a přístup (obě popisují primární digital divide) a používání (sekundární digital divide).

První oblast je měřena indikátory, jako je přítomnost počítače v domácnosti, internetu v domácnosti, vysokorychlostního internetu v domácnosti, případně jejich vlastnictví a využívání jedincem. Pokud hovoříme o přístupu, objevují se indikátory, které se dotazují na samotný přístup k ICT v různých oblastech – doma, ve škole, v práci nebo na veřejných místech.

---

[47] Podle Arquetta [2002: 103] jsou pro měření rozvoje informační společnosti často používány následující indikátory: penetrace telefonů (drátových a bezdrátových), podíl připojených k internetu, cena hovorů a připojení. Sofistikovanější přístupy jako Index informační společnosti od IDC nebo Index technologického rozvojového programu Spojených národů pak shrnují všechny tyto indikátory a přidávají další údaje sledující penetraci televize, rádia, PC, poskytovatelů internetového připojení, ICT ve vzdělávání, ICT v zaměstnání atp.

[48] Tým sociologů vzdělávání zkoumal informační bohatství/chudobu způsobené digitálním rozdělením prostřednictvím hloubkových rozhovorů s vybranými rodinami.

V případě měření sekundární digital divide se setkáváme s tradičním problémem definice toho, co jsou potřebné dovednosti k práci s ICT, jaká úroveň práce s ICT má být označena jako základní, a v podstatě i s tím, jaká míra využívání technologií je vlastně žádoucí a jaká je již patologická. Tradičně výzkumy využívají vlastní definici digitální (nebo počítačové) gramotnosti a hledají cesty, jak ji měřit. Na rozdíl od poměrně jasných indikátorů přístupu k ICT jsou tedy způsoby využití ICT měřeny řadou rozmanitých nástrojů, jako je testování uživatelů, dotazování na jejich schopnosti či aktivitu při používání technologií. Podle definice počítačové gramotnosti se pak volí také příslušné indikátory. Pokud se vrátíme k Demunterově definici digitální gramotnosti, již jsme použili jako příklad v kapitole 2.1, můžeme konstatovat, že pro zjištění úrovně digitální gramotnosti může zvolit všechny uvedené postupy. V případě prezentace výsledků měření tohoto autora byla využita data Eurostatu[49], která u počítačových dovedností zjišťovala například, zda je uživatel schopen myší spustit programy, kopírovat soubory ze složky do složky, komprimovat soubory nebo napsat počítačový program pomocí programovacího jazyka. V případě internetových dovedností šlo zase například o použití vyhledávače k nalezení informace, zaslání e-mailu s přílohou nebo tvorbu vlastní webové stránky. Z agregátu dovedností pak analytici vytvořili několik stupňů „e-dovedností“ a pokud se jedinec dostal na úroveň základních dovedností, byl považován za digitálně gramotného [Demunter 2006]. Jde o legitimní přístup, při práci s těmito daty je však třeba mít na paměti, že digitální gramotnost definovaná technickými znalostmi a schopnostmi uživatele má limitovanou platnost v čase [srovnej Vodos 2007]. Tedy velmi jednoduše, ten kdo byl vyhodnocen jako digitálně gramotný před deseti lety, nemusí být nutně digitálně gramotný dnes. A navíc, indikátory dnes použité pro vyhodnocení digitální gramotnosti budou pravděpodobně velmi odlišené od indikátorů, které se budou používat za deset let[50]. Obecně tak můžeme shrnout, že měření druhé digitální propasti se setkává s problémy mnohem nižší validity a reliability výsledků měření.

Shrnutí této kapitoly tedy budiž následující: „Ačkoliv existuje řada indikátorů jak měřit digital divide, neexistuje diskursivní konsenzus, které z nich k pozorování a měření využít.“ [Arquette 2002: 105]. Jako autor práce to mohu brát jako výhodu. Současná praxe mi totiž umožňuje pracovat s tím, co je z aktuálních výzkumů dostupné. Především z důvodu srovnatelnosti s ostatními zeměmi se nicméně zaměřím především na indikátory, které mohou najít své srovnání také v dalších zemích.

[49] Eurostat, Community survey on ICT usage in households and by individuals. 2005

[50] Zatímco dnes považujeme za samozřejmé ovládání PC klávesnici a myš, vývoj technologií nasvědčuje, že za deset let tyto nástroje mohou vymizet a nahradí je přímý kontakt s obrazovkou, za dalších deset let již možná budeme ICT ovládat pomocí hlasu a myšlenek.

Takové nabízí například Český statistický úřad (ČSÚ), který dlouhodobě provádí šetření o využívání informačních a komunikačních technologií v domácnostech, o rozvoji a využívání ICT v domácnostech a mezi jednotlivci. Od roku 2006 pak probíhá šetření o ICT v domácnostech dle Nařízení Evropské komise a Evropského parlamentu k statistikám informační společnosti [Regulation No 808/2004 2004] a tím umožňuje přinášet srovnatelné údaje s jednotlivými zeměmi EU.

Primární digital divide v České republice

Abychom prozkoumali a vyhodnotili všechny dimenze digital divide v České republice, potřebovali bychom prostor minimálně další diplomové práce. Využít můžeme nicméně alespoň základní dostupné statistiky, které mohou přinést odpověď na výzkumné otázky. V tabulce 1 prezentuji přístup k počítači a internetu v českých domácnostech. V dílčích statistikách jsou pak uvedeny podíly počítačů a internetu v domácnostech s různým socioekonomickým statusem a pro různé věkové skupiny. Pozorovat můžeme také vývoj v čase.

Tabulka 1: Počítač a internet v českých domácnostech (podíl z počtu domácností příslušné skupiny v %)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Domácnosti s vlastním osobním počítačem	**17,9**	**21,1**	**24,2**	**28,4**	**32,8**	**34,1**	**40,4**	**45,3**	**51,2**
podle postavení osoby v čele domácnosti									
zaměstnanců celkem	25,2	29,6	33,8	38,9	44,5	46,0	54,0	59,7	67,8
důchodců bez ekonomicky aktivních členů	1,5	1,9	2,2	2,4	3,4	5,0	9,8	13,8	14,6
podle věku osoby v čele domácnosti									
do 29 let	12,4	15,2	22,5	29,2	35,3	43,1	48,6	56,9	68,1
30 - 39 let	26,8	31,6	34,2	41,6	48,6	50,7	57,5	63,7	73,4
40- 49 let	35,6	41,1	47,5	53,4	58,8	57,7	67,7	72,8	79,5
50 - 59 let	16,8	19,8	22,4	26,3	31,2	34,7	41,7	46,2	55,4
60 - 69 let	3,2	3,9	5,6	8,0	10,3	12,3	22,7	29,7	32,3
70 a více let	0,9	2,1	2,0	2,6	3,0	4,5	6,2	6,9	7,4
Počet osobních počítačů na 100 domácností	***21,4***	***25,2***	***28,4***	***34,2***	***39,7***	***41,9***	***48,6***	***55,6***	***63,9***
Domácnosti s připojením k internetu	**.**	**5,8**	**7,9**	**11,0**	***12,4***	**16,9**	**22,3**	**29,9**	**39,5**
podle postavení osoby v čele domácnosti									
zaměstnanců celkem	.	6,6	9,3	13,4	15,8	21,5	29,5	40,2	53,9
důchodců bez ekonomicky aktivních členů	.	2,2	2,7	2,9	2,4	4,3	4,1	7,4	7,0
podle věku osoby v čele domácnosti									
do 29 let	.	7,1	9,3	11,3	11,4	17,8	23,8	33,1	54,4
30 - 39 let	.	7,3	9,2	15,3	16,6	23,5	30,8	42,4	59,0
40- 49 let	.	9,5	13,7	19,7	22,7	30,8	41,5	51,9	65,6
50 - 59 let	.	4,8	7,8	9,8	12,3	16,5	22,8	30,6	41,9
60 - 69 let	.	2,7	2,9	5,0	5,2	6,4	12,3	17,5	19,8
70 a více let	.	2,5	3,0	2,2	2,3	4,5	2,0	3,5	4,9

Zdroj: Statistika rodinných účtů – Český statistický úřad

Podle zjištění ČSÚ mělo v roce 2008 počítač 51,2 % domácností, připojení k internetu pak 39,5 % domácností. Jak jsme si ukázali v kapitole 3, mezi nejohroženější skupiny patří v případě digital divide ekonomicky slabší a starší občané. To potvrzují i data ČSÚ z České republiky. Zatímco v roce 2008 vlastnilo počítač 67,8 % českých domácností se zaměstnaným v čele domácnosti, u domácnosti důchodců a domácností bez ekonomicky aktivních členů šlo pouze o 14,6 %. Podobná je situace v přístupu k internetu. U ekonomicky aktivních domácností je penetrace domácností s připojením k internetu na úrovni 39,5 %. V případě domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů jde o pouhých 7 %.

Pokud se zaměříme na srovnání podle věku osoby v čele domácnosti, vlastní počítač 68,1 až 79,5 % domácností, kde je osobě v čele domácnosti 18 až 49 let. Ve vyšších věkových skupinách pak podíl domácností vlastnících počítač dramaticky klesá a u osob nad 70 let jde dokonce o podíl 7,4 %. Podobně jsou na tom domácnosti s připojením k internetu. Pokud je osobě v čele domácnosti 18 až 59 let, pohybuje se podíl domácností s internetem na úrovni 41,9 až 65,6 %. V případě starších 50 let jde o rozmezí 19,8 až minimálních 4,9 %.

Tabulku 1 jsem vybral pro prezentaci digital divide v České republice i z jiného důvodu než jsou aktuální statistiky. Je jím možnost sledovat vývoj penetrace počítačů a internetu do českých domácností v čase. Tento vývoj potvrzuje již několikrát zmíněnou proměnlivost digitální propasti. Můžeme pozorovat, že v čase u všech věkových i ekonomických skupin dochází k nárůstu podílu počítačů i internetu v domácnostech. Zároveň však nutně nedochází k zužování digitální propasti, právě naopak. Zatímco v roce 2000 činil rozdíl mezi podílem domácností s počítačem a bez něj mezi domácnostmi s ekonomicky aktivními osobami v čele domácnosti a domácnostmi bez ekonomicky aktivních členů v čele 23,7 %, o osm let později tento rozdíl činil celých 53,2 %, a to navzdory tomu, že došlo v obou skupinách k výraznému nárůstu podílu domácností s počítačem. Ještě viditelnější je tento vývoj v případě připojení domácnosti k internetu, kdy zmíněný rozdíl činil v roce 2001 (v roce 2000 ČSÚ tyto statistiky ještě neměřil) pouhých 4,4 %, zatímco v roce 2008 šlo o 46,9 %. Podobné výsledky můžeme pozorovat i v případě jednotlivých věkových skupin. U českých domácností se tak potvrzuje tvrzení, že i přes narůstající penetraci počítačů a internetu ve společnosti dochází k prohlubování rozdílů v přístupu k technologiím z hlediska různých sociálních skupin. Statistiky potvrzují také existenci samotného digitálního rozdělení v České republice, které postihuje zejména skupiny domácnosti, které mají v čele starší a ekonomicky neaktivní členy.

Jak jsem již upozornil v kapitole 2, samotné vlastnictví technologií ještě nemusí znamenat, že je jedinec nemá šanci využít. Jak ukazuje graf 1, procento uživatelů PC[51] z pohledu jednotlivců je výrazně vyšší než podíl domácností, kde je počítač přítomen. Tito jednotlivci tak využívají PC například v práci, ve škole nebo na veřejných místech[52]. I v tomto grafu nicméně rozdíly mezi věkovými skupinami přetrvávají. Rozdělení na muže a ženy pak naznačuje, že i zde je digital divide patrná a v čase se zvětšuje. V roce 2003 byl totiž rozdíl ve využívání počítačů mezi muži a ženami 5 %, o pět let později už to bylo 8 %.

[51] Za uživatele osobního počítače je považován jednotlivec, který použil osobní počítač v posledních 3 měsících (šetření proběhlo ve 2. čtvrtletí 2008).

[52] Podle ČSÚ uživatelé osobního počítače nejčastěji používají PC doma (87%), dále v práci (43%) a ve škole (17%). Podíl uživatelů PC z domova průběžně stoupá, podíl uživatelů na jiných místech postupně klesá.

Graf č. 1: Procento uživatelů osobního počítače, podle pohlaví a věku

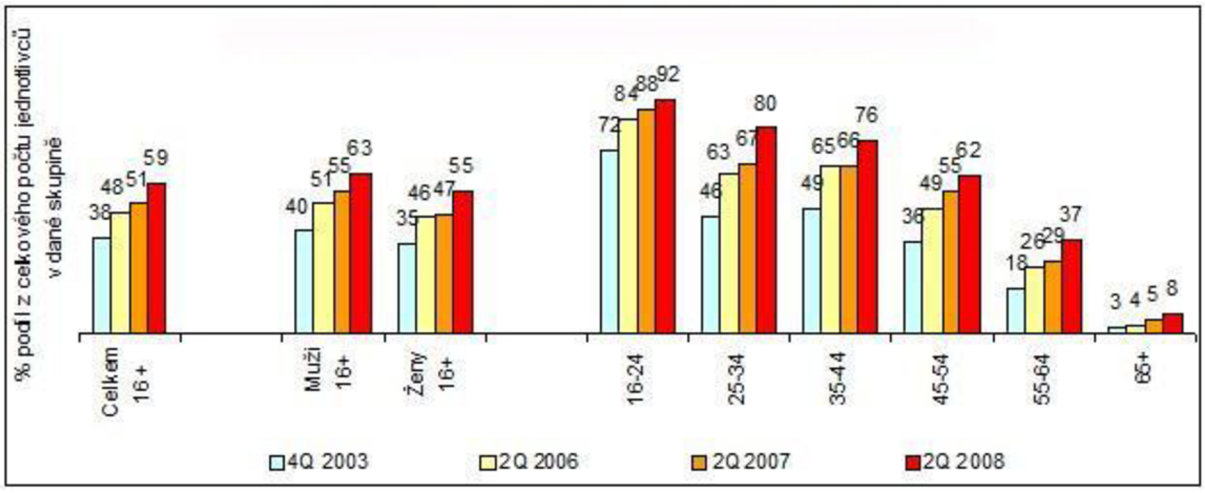

Zdroj: Využívání informačních a komunikačních technologií v domácnostech a mezi jednotlivci v roce 2008, Český statistický úřad

Velmi podobná je situace v oblasti využití internetu jednotlivci (graf č. 2). V roce 2008 tvořil podíl uživatelů internetu v populaci 16+ poprvé v historii ČR nadpoloviční většinu (54%). Stejně jako v případě využívání PC, také v používání internetu existují výrazné rozdíly podle věku a vzdělání.

Graf č. 2: Procento uživatelů internetu, podle pohlaví a věku

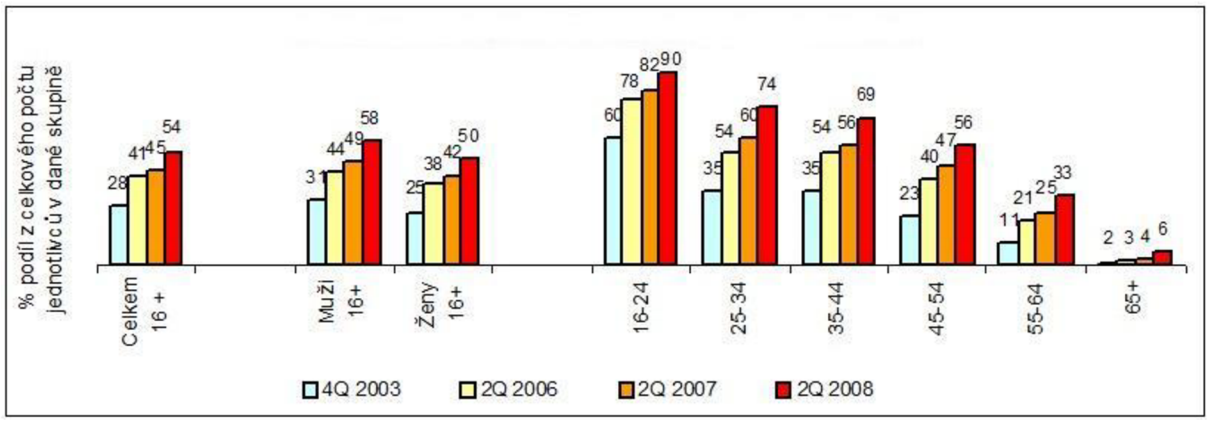

Zdroj: Využívání informačních a komunikačních technologií v domácnostech a mezi jednotlivci v roce 2008, Český statistický úřad

K našemu tématu je vhodné zmínit i další závěry, které učinil na základě zmíněného výzkumu mezi domácnostmi a jednotlivci ČSÚ z hlediska krajů (geografické rozdělení). Nejvíce jsou totiž podle výsledků osobním počítačem a připojením k internetu vybaveny

domácnosti v Praze (59% domácností má PC, 56% má připojení k internetu). Osobním počítačem jsou nejméně vybaveny domácnosti v Libereckém kraji (36% domácností má osobní počítač), internet je nejméně rozšířen v Olomouckém a Libereckém kraji (33% domácností má internet). Následují kraje Ústecký a Vysočina. Ačkoliv nejde o dramatické rozdíly, je zjevené, že i v České republice dochází k digitálnímu rozdělování na základě geografické polohy. Mezi znevýhodněné kraje patří ty hůře dostupné a s nižším HDP na osobu. Z hlediska měst a venkova nabízí ČSÚ srovnání ve využívání internetu jednotlivci. Ve městech (61%) je podíl uživatelů internetu v populaci o něco vyšší, než je tomu na venkově (51%).

Výzkum rovněž prokázal, že výrazný vliv na používání osobního počítače má vzdělání. Nejvíce uživatelů osobního počítače bylo mezi jednotlivci s vysokoškolským vzděláním (88% jednotlivců s vysokoškolským vzděláním patřilo mezi uživatele osobního počítače), dále středoškolským vzděláním s maturitou (72%). Maturita představuje zásadní předěl – pouze 41% jednotlivců se středním vzděláním bez maturity bylo uživateli počítače. Se snižujícím se vzděláním podíl uživatelů počítače dále klesal (mezi osobami se základním vzděláním jich bylo 14%). Internet zase nejméně používají jednotlivci ve věku 75 a více let a jednotlivci se základním (10%) a středním vzděláním bez maturity (36%). Nejpopulárnější je podle ČSÚ mezi studenty (97% studentů jsou uživatelé internetu), mladými lidmi ve věku 16–24 let (90%) a jednotlivci s vysokoškolským vzděláním (85%).

Je tedy zřejmé, že primární digital divide v České republice existuje a projevuje se ve všech oblastech popsaných v kapitole 3. Trochu překvapivě a ke škodě této analýzy ČSÚ nezkoumá vztah využívání nebo vlastnictví počítače a internetu ve vztahu k příjmu. Mezinárodní standardy pravidelného výzkumu nicméně umožňují srovnání s dalšími zeměmi v rámci Evropské unie prostřednictvím statistik Eurostatu.

Graf č. 3: Procento domácností s připojením k internetu - údaje za rok 2008*

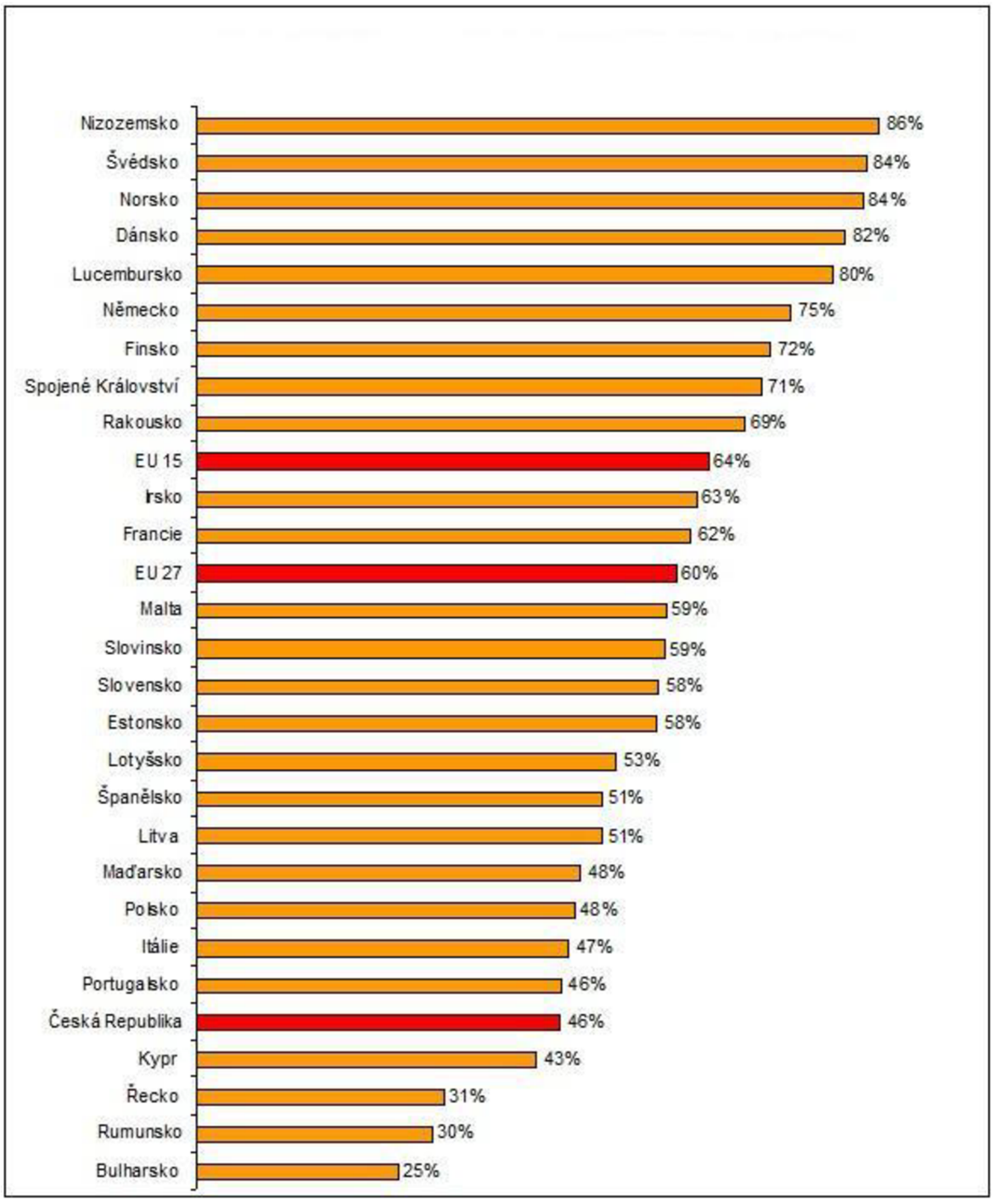

** Podíl na celkovém počtu domácností, kde alespoň jeden člen je ve věku 16 až 74 let*

Zdroj: Eurostat, 2008

Jak je z grafu číslo 3 patrné, Česká republika si nevede ve srovnání s ostatními státy Evropské unie nikterak dobře a prostor pro digitální rozdělení z hlediska připojení domácností k internetu je obrovský. Za průměrem EU 27 (60% domácností s připojením k internetu) zaostává ČR o celých 14 procentních bodů (46%). Za Českem jsou pouze nováčci Bulharsko

a Rumunsko a spolu s nimi jižní státy Řecko a Kypr. Za nejrozvinutějšími (z hlediska podílu domácností připojených k internetu) státy severozápadní Evropy zaostáváme o téměř 40 procentních bodů.

Pokud se zaměříme na reálné uživatele internetu v populaci 16-74 let, je na tom v mezinárodním srovnání Česká republika výrazně lépe než ve vybavení domácností internetem, přesto však dosahuje podprůměrných hodnot v rámci EU.

Graf č. 4: Procento uživatelů internetu ve věku 16-74 let - údaje za rok 2008

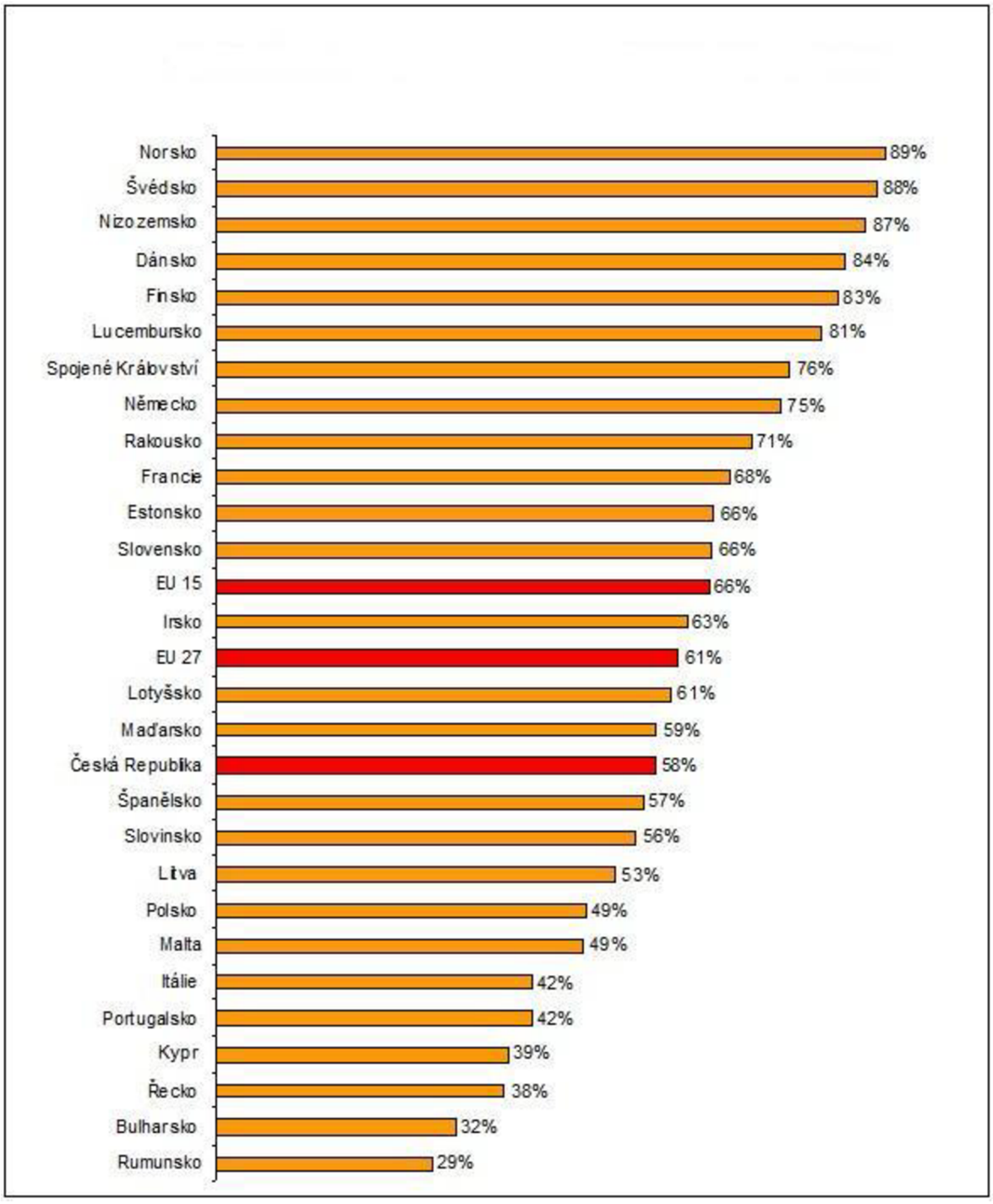

Zdroj: Eurostat, 2008

Již na tomto místě bychom mohli potvrdit všechny tři hypotézy nastolené v úvodu této přílohy. Jak jsem ale vysvětlil v kapitole 2.1, digitální propsat má dva rozměry. Pojďme se proto před vyhodnocením zaměřit na situaci v České republice z hlediska sekundární digital divide.

Sekundární digital divide v České republice

Stejně jako v případě primární digital divide nám k popisu sekundární digital divide mohou výborně posloužit aktuální údaje ČSÚ, které nabízejí také snadné mezinárodní srovnání. ČSÚ využil k zjištění úrovně počítačové gramotnosti dotazování na tzv. e-Skills (elektronické dovednosti), které se rozdělují na počítačové a internetové. Jejich úroveň je rozdělena celkem na tři stupně (základní, střední a pokročilá úroveň), a to podle počtu aktivit, které daná osoba zvládá[53].

Na grafu číslo 5 můžete vidět, jakého výsledku dosáhla v oblasti e-Skills česká populace v roce 2007.

Graf č. 5: Stupeň znalosti práce s internetem podle hlavních věkových skupin, 2007 (v % z celkové populace)

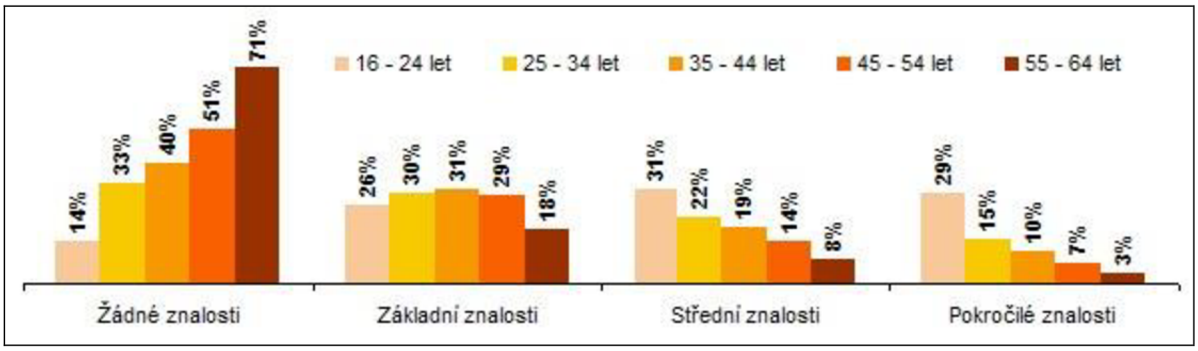

Zdroj: Český statistický úřad, 2008

[53] Mezi dotazované aktivity patřilo: kopírování/přesouvání souborů/složek, kopírování/vkládání dat v rámci dokumentu, základní výpočty v tabulkových procesorech, komprese, zipování souborů, připojování/instalování nových zařízení (tiskárna, modem,…), používání programovacího jazyka k tvorbě programů, propojování počítačů do lokální sítě (LAN), zjištění/řešení problémů s chodem počítače, nic z uvedených činností. Výzkum proběhl v roce 2007 na reprezentativním vzorku obyvatel ČR ve věku 16+. Zkoumány byly také činnosti, kterým se uživatelé při práci s ICT věnují.

Z výsledků je patrné, že také existenci sekundární digital divide v České republice můžeme potvrdit. Z grafu jasně vyplývá i to, že můžeme potvrdit digitální rozdělení mezi různými věkovými skupinami. Počítačové a internetové znalosti jsou jednoznačně doménou mladších osob. Podle dosaženého vzdělání pak mají nejvyšší počítačové a internetové znalosti vysokoškolsky vzdělané osoby. Na dalším grafu (č. 6) je graficky zobrazen rozdíl v konkrétních dovednostech mezi pohlavími.

Graf č. 6: Muži a ženy ve věku 25 až 54 let s vybranými IT znalostmi, 2007 (% z mužů/žen ve věku 25-54)

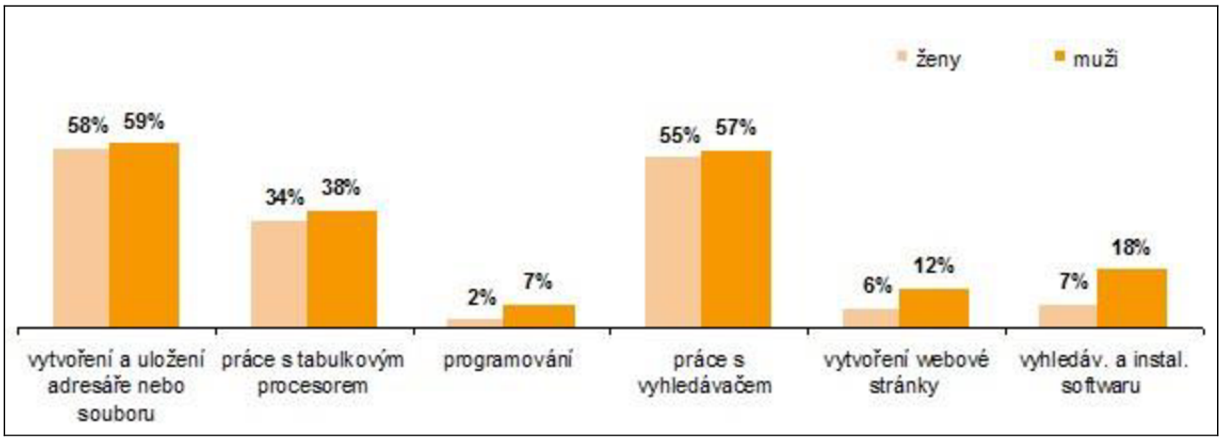

Zdroj: Český statistický úřad, 2008

Jak je z grafu patrné, genderové rozdíly v PC dovednostech nejsou nijak dramatické a v některých případech dokonce vyznívají ve prospěch žen. Potvrdila se tak teze z kapitoly tři, že digitální divide mezi oběma pohlavími má spíše tendenci k uzavírání a není v posledních letech tolik výrazná, jako tomu bylo dříve.

Jak si v případě sekundární digital divide vede Česká republika v porovnání s ostatními zeměmi Evropské Unie? K dispozici je rovněž srovnání měření ČSÚ s daty Eurostatu. K prezentaci v tabulce 2 jsem vybral jednu ze základních dovedností na PC, kterou je kopírování a přesouvání složek[54]. Zaměřil jsem se přitom nejen na srovnání s ostatními zeměmi, ale také na analýzu klíčových socio-demografických proměnných, kterými jsou u digital divide vzdělání a ekonomická aktivita.

[54] Koeficient celkové počítačové gramotnosti bohužel není k dispozici.

Tabulka č. 2: Kopírování/přesouvání souborů/složek podle vybraných socio-demografických ukazatelů (% z celkového počtu jednotlivců v dané socio-demografické skupině ve sledované zemi, rok 2007)

Země	Populace celkem	Podle vzdělání (25-54 let)			Podle ekonomické aktivity (16-74 let)		
		ZŠ	*SŠ*	*VŠ*	*studenti (16+)*	*zaměstnaní*	*důchodci (do 74 let)*
Nizozemsko	76,3	64,6	86,4	96,1	98,1	87,5	46,8
Dánsko	73,6	64,0	83,8	92,5	93,1	.	41,2
Lucembursko	72,7	59,9	88,6	93,1	95,8	81,1	42,4
Švédsko	70,5	53,9	70,2	90,4	89,3	75,4	44,0
Rakousko	69,6	46,0	79,9	93,7	98,2	81,5	38,7
Německo	68,7	60,5	77,1	92,2	96,6	80,3	38,8
Spojené království	65,0	29,8	70,0	88,1	92,6	75,2	35,4
Finsko	63,5	55,2	68,1	89,1	92,7	72,0	28,8
Slovensko	63,0	28,2	70,0	96,4	95,6	71,5	24,9
EU15 průměr	59,5	38,3	72,9	90,0	93,0	70,5	28,0
Belgie	59,2	40,2	65,4	88,5	90,9	71,1	27,4
Francie	59,0	46,4	79,6	92,2	94,1	67,1	28,6
Slovinsko	58,6	30,1	67,6	96,8	98,9	72,1	15,0
EU27 průměr	**56,0**	**35,5**	**63,7**	**89,8**	**92,3**	**66,6**	**24,6**
Španělsko	54,9	33,7	72,0	89,9	97,0	66,6	19,7
Maďarsko	54,4	31,9	75,5	92,4	92,2	69,4	21,9
Česká republika	**52,9**	**13,4**	**56,7**	**94,1**	**94,8**	**60,3**	**20,8**
Irsko	51,7	27,0	55,5	84,1	87,3	58,7	26,1
Lotyšsko	51,1	13,2	48,4	90,0	95,3	59,1	16,9
Estonsko	48,9	24,8	43,0	77,5	88,4	55,6	14,1
Litva	48,1	19,1	35,2	88,6	99,4	56,3	10,4
Portugalsko	45,6	30,9	87,5	97,2	97,6	53,8	11,7
Kypr	45,5	5,9	43,0	82,8	93,6	52,1	14,8
Polsko	45,2	.	40,3	89,6	93,6	54,1	12,4
Malta	43,3	29,3	66,8	94,7	87,9	61,1	13,8
Itálie	42,3	22,3	66,0	84,8	85,1	55,4	11,9
Řecko	40,4	11,4	49,9	81,3	87,9	50,7	11,4
Bulharsko	30,4	1,2	27,9	80,6	84,0	39,4	4,2
Rumunsko	26,7	3,8	23,3	81,7	78,8	30,3	4,6

Zdroj: Eurostat, 2009

Vysvětlivky: ZŠ - bez vzdělání či základní vzdělání, SŠ – středoškolské vzdělání, VŠ – vysokoškolské vzdělání.

Na základě uvedených údajů můžeme konstatovat, že dovednost kopírování a přesouvání souborů a složek zvládá 52,9 % české populace ve věku 16 až 74 let, což je mírný podprůměr ve srovnání s průměrem všech zemí Evropské unie (56 %). Jedná se nicméně o výsledek lepší, než u mezinárodního srovnání připojení domácností k internetu nebo mezinárodního srovnání užívání internetu. Podobných výsledků dosáhla Česká republika také v ostatních dovednostech. Země na špici mají nicméně mezi obyvateli zvládajícími tento základní úkon podíl až o dvacet procentních bodů vyšší. Podobného rozdílu dosahují obyvatelé ČR naopak vůči nejhorším zemím, kterými jsou evropští nováčci Bulharsko a Rumunsko.

Pohled na výsledky tříděné podle socio-demografických charakteristik opět potvrzují hypotézu, že digital divide v České republice existuje i v podobě sekundární digitální propasti a postihuje zejména vybrané sociální skupiny, kterými jsou v tomto případě lidé bez vzdělání, případně se vzděláním základním a ekonomicky neaktivní spoluobčané. Z hlediska srovnání s ostatními zeměmi je na tomto zjištění alarmující zejména to, že zatímco vysokoškoláci zvládají danou činnost na úrovni srovnatelné s nejvyspělejšími zeměmi, u Čechů se základním nebo žádným vzděláním je podíl těch, kteří dovednost ovládají výrazně menší (13,4 %), než je průměr Evropské unie (35,5 %). Co to znamená? Zdá se, že vzdělávací nerovnosti, které v našem vzdělávacím systému dlouhodobě existují [srovnej Matějů 2006] posilují digitální exkluzi z informační společnosti u těch nejméně zdatných.

Ačkoliv se tedy České republice z hlediska sekundární digitální propasti dařilo navzdory slabší infrastruktuře v mezinárodním srovnání, z hlediska minimálně jedné z komponent počítačové gramotnosti výsledky prokázaly, že sekundární digitální propast je mezi jejími občany z hlediska dosaženého vzdělání výrazně hlubší než v dalších zemích Evropské unie a Česká republika je v tomto ohledu srovnatelná pouze s jednou zemí, kterou je Kypr.

Pro další zkoumání sekundární digital divide v České republice lze využít kromě dat ČSÚ také starší výzkum počítačové gramotnosti, který provedlo Ministerstvo vnitra [MI ČR 2005]. Cenná data z pohledu mezinárodního srovnání nabízí také studie PISA [2006]. Jak naznačila zjištění v této příloze, je zájem o hlubší poznání parametrů digital divide v České republice na místě.